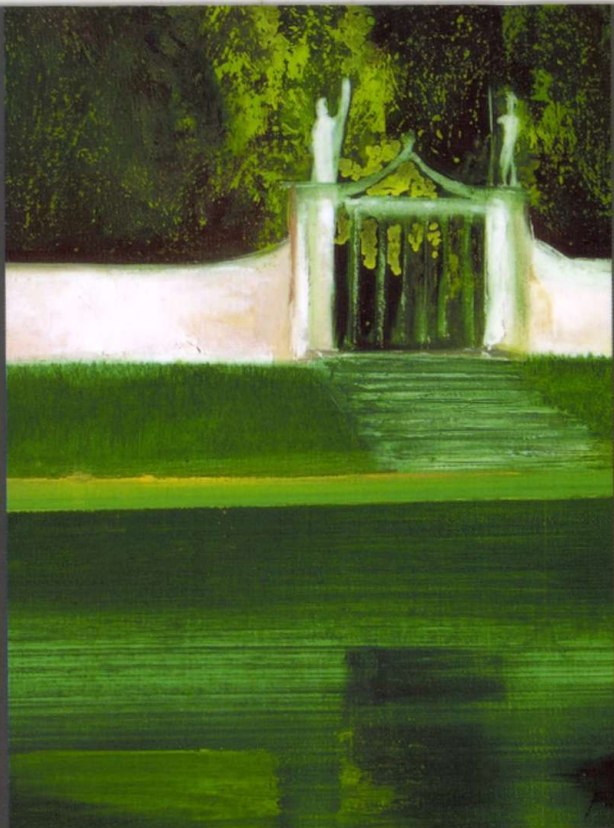

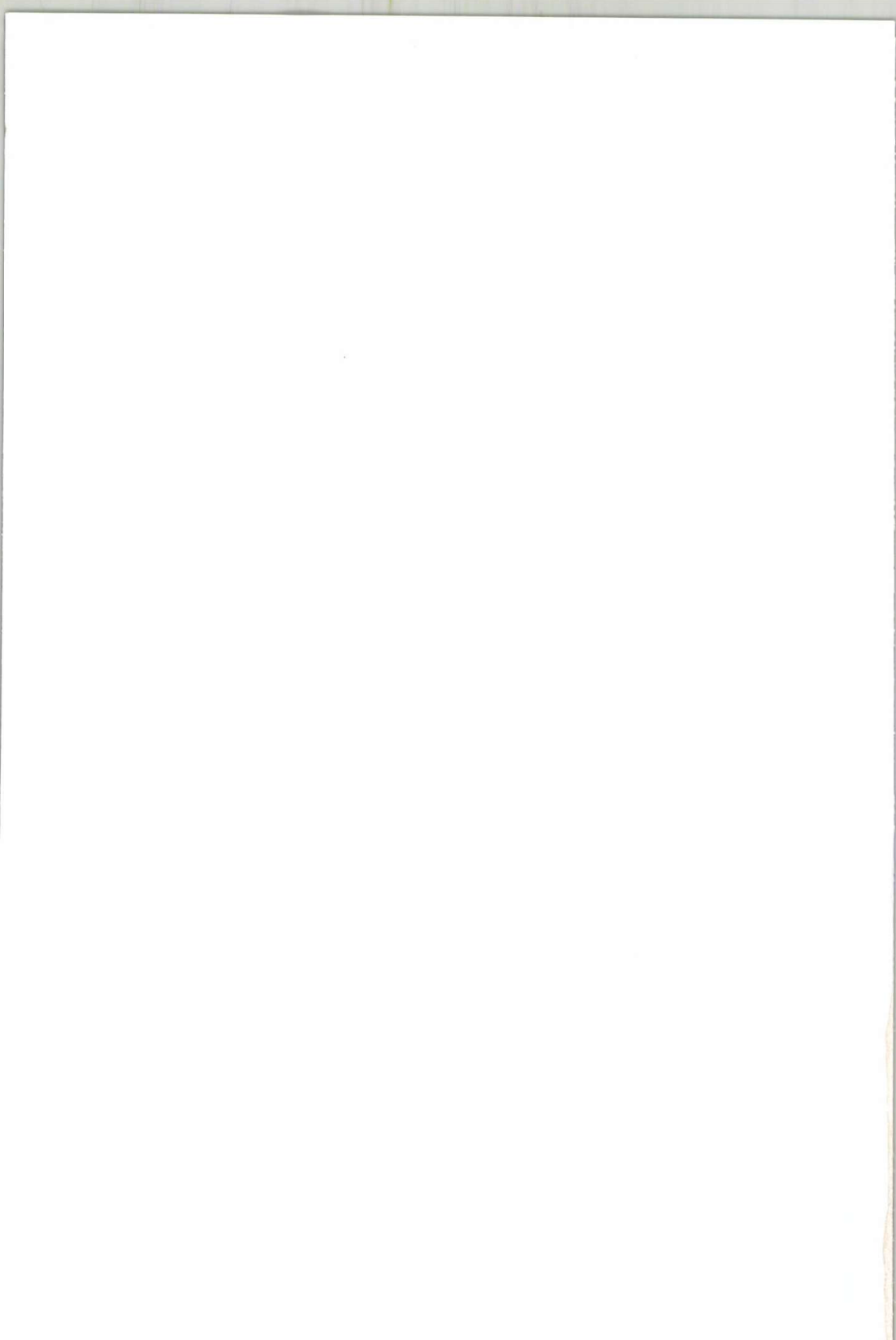

Friedrich Wilhelm Nietzsche

A MORÁL GENEALÓGIÁJA

ATTRAKTOR

Friedrich Wilhelm Nietzsche

A MORÁL GENEALÓGIÁJA

VITAIRAT

NIETZSCHE
művei az ATTRAKTOR kiadásában:

Az Antikrisztus

*Richard Wagnernek, Georg Brandesnek és Jacob
Burckhardtnak írt összes levelei*

Hajnalpír

Jón és Gonoszon túl

A bálványok alkonya

Művelődési intézményeink jövőjéről

A dionüszoszi világszemlélet

Vegyes nézetek és mondások

Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben

Hajnalpír

Önéletrajzi írások

Jegyzetek a kései hagyatékból

I. A kereszténységről

II. A nihilizmusról és az emberfeletti emberről

III. A hatalom akarásáról és az örök visszatérésről

IV. A morálról

A vidám tudomány

Friedrich Wilhelm Nietzsche

A MORÁL GENEALÓGIÁJA

VITAIRAT

ATTRAKTOR
Máriabesnyő
2019

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

Friedrich Nietzsche: ZUR GENEALOGIE DER MORAL.

Eine Streitschrift.

Friedrich Nietzsche: Sämtliche Werke,

Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, Band 5.

Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari.

Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München

Walter de Gruyter Berlin / New York, 1980.

Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Óvári Csaba

Hungarian Translation © Óvári Csaba, 2011, 2019

Hungarian Edition © Attraktor, 2011, 2019

A kötet címlapja Kondor Attila festményének

felhasználásával készült

Címlapterv: CsumP stúdió

ISBN 978-963-9857-79-7

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.

A nyomdai munkákért felel a monobit nyomda Kft.

ügyvezetője.

ELŐSZÓ

1.

Mi magunk ismeretlenek vagyunk önmagunk előtt, mi megismerők: s ennek megvan a maga jó oka. Sohasem kerestük önmagunkat, – hogy is eshetne hát, hogy aztán egy szép napon magunkra *leljünk*? Joggal mondták: „Mert a hol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is”¹ – a *mi* kincsünk pedig ott van, ahol megismerésünk méhkasai állnak. Eme méhkasok felé vagyunk úton mindig – a szellem született szárnyas állataiként és mézgyűjtőiként –, s szívünk mélyén voltaképp csak Egy dologra van gondunk – hogy valamit „hazavigyünk”. Ami különben az életet, az úgynevezett „élményeket” illeti, – kinek is van közlünk akár csak elegendő komolysága ehhez? Vagy elegendő ideje? Az efféle dolgokban – attól tartok – soha nem voltunk igazán „szívvel-lélekkel benne”: épp a szívünkkel nem – de még a fülünkkel se! Inkább mint valami istenien-szórakozott és magába-mélyedt lény, kinek a harang éppen minden erejével zúgta a fülébe a maga déli tizenkét ütését, egyszerre csak felébred és azon tűnődik: „mit is ütött itt voltaképp?” – így dörszöljük mi is olykor *utóbb* a fülünket és kérjük, igencsak csodálkozva, igencsak döbbenet: „mit is éltünk át itt voltaképp?”, vagy még inkább: „kik is *vagyunk* mi voltaképp?”, s *utóbb*, mint mondtuk, újra számoljuk élményünk, életünk, *létünk* minden rezgő tizenkét harangütését – s ó jaj! elszámoljuk magunkat eközben... Mert hát önmagunk előtt szükségképp idegenek maradunk, s nem értjük önmagunkat, *szükségképp* járunk tévutakon önmagunkat illetően, s számunkra mindörökké így hangzik a tétel: „Mindenki önmaga számára a legtávolibb” – magunkat illetően nem vagyunk „megismerők”...

¹ In: *Szent Biblia. Máté Evangélioma*. 6. 21. Ford. Károli Gáspár. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1999.

2.

– A morális előítéleteink *eredetével* kapcsolatos gondolataim – mert erről van szó ebben a vitairatban – első, visszafogott és előzetes kifejezésüket abban az „Emberi, nagyon is emberi. Könyv szabad szellemek számára” című aforizmagyűjteményben nyerték, melynek lejegyzését Sorrentóban kezdetem el, egy olyan télen, mely lehetővé tette számomra, hogy pihenőt tartsak, miként egy vándor pihenőt tart, s hogy végigtekintsek azon a messzi és veszedelmekkel fenyegető vidéken, amelyet szellemem addig bebarangolt. Mindez 1876–77 telén történt; maguk a gondolatok régebbre nyúlnak vissza. Ezek lényegében már ugyanazok a gondolatok voltak, amelyek fonalát újra felveszem jelen értekezéseimben: – reméljük, a közben eltelt hosszú idő jót tett nekik, reméljük, hogy érettebbek, világosabbak, erősebbek, tökéletesebbek lettek! Ám *hog*y még ma is kitartok mellettük, hogy közben ezek maguk egyre szilárdabban összetartottak, mi több, egymásba nőttek és összenőttek – ez erősíti bennem ama örömteli bizakodást, hogy valószínűleg kezdettől fogva nem különállóan, nem tetszőlegesen, nem sporadikusan támadtak bennem, hanem egyetlen közös gyökérből sarjadtak, a megismerésnek a mélységből parancsoló, egyre határozottabb hangot megütő, egyre határozottabb valamit követelő *alapakaratából*. Egyedül így illik ez ugyanis egy filozófushoz. Nincs jogunk – bármilyen tekintetben is – a *különállóságra*: sem nem tévedhetünk különállóan, sem nem akadhatunk az igazságra különállóan. Inkább azzal a szükségszerűséggel, miként a fa gyümölcsseit termi, sarjadnak belőlünk gondolataink, értékeink, Igen-jeink és Nem-jeink, Ha-jaink és Vajon-jaink – valamennyien egymással rokonságban és kölcsönös vonatkozásban, s Egyetlen akarat, Egyetlen egészség, Egyetlen földkeresség, Egyetlen Nap tanúságaiként. – Hogy vajon *nektek* ízlenek-e, ezek a mi gyümölcsjeink? – De hát mit törődnek azzal a fák! Mit törődünk ezzel *mi*, filozófusok!...

3.

Tekintetbe véve azt a rám jellemző kételkedést, amelyet nem szívesen vallok be – tudniillik a *morálra* vonatkozik, mindarra, amit eddig morálként ünnepeltek a Földön –, azt a kételkedést, amely életemben oly korán, oly kéretlenül, oly feltartóztathatatlanul támadt bennem, olyannyira ellentmondásban a környezettel, korral, példával, származással, hogy szinte jogom volna az én „a priori”-mnak nevezni, – kíváncsiságom éppúgy, miként gyanúm, idejében meg kellett hogy torpanjon annál a kérdésnél, voltaképp *honnan is veszi eredetét* a mi Jónk és Gonoszunk. Valójában már tizenhárom éves

fiúként sem tudtam szabadulni a Gonosz eredetének problémájától: egy olyan életkorban, amikor „még gyermekül, s már égi hittel!”² neki szenteltem első irodalmi gyermekjátékomat, első filozófiai írásgyakorlatomat – s ami a problémára akkoriban adott „megoldásomat” illeti, nos, megtiszteltem Istent, ahogy az méltányos, s megtettem őt a Gonosz *atyjának*. Vajon éppen így kívánta tőlem az én „a priorim”? , ama új, moráltalan, vagy legalábbis immoralisztikus „a priori”, s a belőle szóló, ah! oly Kant-ellenes, oly talányos „kategorikus imperatívusz”, mely nálam közben egyre inkább meghallgatásra, s nemcsak meghallgatásra talált?... A teológiai előítéletet, szerencsére, idejekorán megtanultam leválasztani a morálisról, s a Gonosz eredetét már nem a világ *mögött* kerestem. A történelemben és a filológiában való némi iskolázottság, beleszámítva a velem született válogatós érzékemet általában a pszichológiai kérdések iránt, problémámat rövidesen abba a másikba változtatta át: mily feltételek közepette öltötte ki magának az ember a Jó és Gonosz ama értékítéleteit? *s hogy mily értékkel bírnak ezek maguk?* Vajon eddig gátolták vagy elősegítették-e az ember boldogulását? Az élet szükségállapotának, elszegényedésének, elfajzásának jelei-e? Vagy fordítva, az élet teljessége, ereje, akarása árulja el magát bennük, az élet bátorsága, bizakodása, jövője? – Erre sokféle választ találtam és kockáztattam meg magamban, megkülönböztettem korokat, népeket, individuumok rangbéli fokozatait, specializáltam problémámat, a válaszokból új kérdések, kutatások, feltevések, valószínűségek születtek: míg végül egy saját országot, saját földet mondhattam magaménak, egy egész világot, rejtettet, sarjadót, virágzót, titkos kerteket mintegy, melyekről sejtéssel sem volt szabad bírnia senkinek... Ó, mily *szerencsések* is vagyunk, mi megismerők, feltéve, hogy elég sokáig tudunk hallgatni!...

4.

Az első ösztönzést, hogy közzétégyek egyet-mást a morál eredetéről szóló hipotéziseimről, egy világos, tiszta és okos – és koravén is – könyvecske adta nekem, amelyben a genealógiai hipotézisek egy kifordított és perverz fajtája – a voltaképpen *angol* fajtája – lépett előm első ízben világos kontúrokkal. Ez pedig vonzott engem – azzal a vonzerővel, amellyel minden velünk ellentétes, minden antipódikus dolog bír. A könyvecske címe: „A morális érzések eredete”; szerzője Dr. Paul Rée;³ megjelenésének éve 1877.

² J. W. Goethe: *Faust*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. I. rész, 168. old. Jékely Zoltán fordítása. Szó szerinti fordításban: „félíg gyermekjátékkal, félíg Istennel a szívben”.

³ Paul Rée (1849–1901) filozófus, orvos, Nietzsche barátja.

Talán sohasem olvastam bármit is, amelyre magamban olyannyira nemet mondtam volna – tételről tételre, következtetésről következtetésre –, mint erre a könyvre: mégis minden bosszúság és türelmetlenség nélkül. Az előzőleg megnevezett műben, amelyen akkoriban dolgoztam, alkalmoszerűen és nem alkalmoszerűen hivatkoztam ez utóbbi könyv tételeire, nem azért, hogy megcáfoljam őket – mi dolgom nekem cáfolatokkal! – hanem hogy – miként az egy pozitív szellemhez illik – a valószínűtlen helyébe a valószínűbbet, adott esetben egy tévedés helyébe egy másikat helyezzek. Akkoriban, mint mondtam, első ízben hoztam napvilágra azokat az eredet-hipotéziseket, amelyeknek a jelen értekezéseket szenteltem – ügyetlenül, miként azt önmagam előtt titkolhatnám legkevésbé, még nem szabadon, még saját nyelv híján eme saját dolgok iránt, sokféle visszaesséssel és ingadozással. Ami a részleteket illeti, vessék össze azzal, amit az „Emberi, nagyon is emberi”-ben (45. aforizma)⁴ mondok a Jó és a Gonosz kettős előtörténetéről (tudniillik az előkelők és a rabszolgák szférájából való eredetéről); hasonlóképp az askzétikus morál értékéről és eredetéről (136. aforizma); hasonlóképp „a szokáserkölcis erkölcsiségéről” (96. és 99. aforizma, valamint II. 89. aforizma), ama sokkal régebbi és eredetibb morál-fajtáról, amely *toto coelo*⁵ esik távol az altruisztikus értékelési módtól (amelyben Dr. Rée, akárcsak az összes angol morál-genealógus, a *magánvaló* morális értékelési módot látja); hasonlóképp (92. aforizma), „A vándor”⁶ (26. aforizma), „Hajnalpír” (112. aforizma): az igazságosság eredetéről, mint a nagyjából azonos hatalommal bírók közötti kiegyezésről (az egyensúly, mint minden szerződés, következőképp minden jog előfeltétele); hasonlóképp a büntetés eredetéről: „A vándor” (22. és 33. aforizma), amelyre nézve a megfélemlítő cél sem nem lényegi, sem nem eredeti (mint ahogy azt Dr. Rée gondolja: – inkább csak hozzáadódik, bizonyos körülmények között, s mindig mellékes dologként, járulékos valamiként).

5.

Épp akkoriban alapjában sokkal fontosabb valamit viseltem szívemen, mint a morál eredetéről szóló saját vagy idegen hipotézisek ügyét (vagy pontosabban: ez utóbbit csakis egy olyan cél kedvéért, amelyhez ez csak

⁴ Nietzsche mindenhol a korabeli kiadások oldalszámait adta meg, de ezzel a mai olvasó semmire sem menne. Ezért ehelyett – a magyar és nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – az aforizmaszámokat adtuk meg.

⁵ mint ég és föld

⁶ Utalás Nietzsche először 1880-ban megjelent „A vándor és árnyéka” című művére.

egy a sok eszköz közül). A kérdés számomra a morál *értéke* volt, – s eme kérdést illetően szinte kizárólag nagy tanítómmal, Schopenhauerrel kellett vitába szállnom, kihez mint valami jelenlévőhöz fordul ama könyv, a szenvedélye és titkos ellentmondása ama könyvnek (– mert az a könyv úgyszintén „vitairat” volt). Jelesül az „önzetlenség” értékéről volt benne szó, a részvét-, önmegtagadás-, önfeláldozás-ösztönök értékéről, amelyeket épp Schopenhauer aranyozott, istenített és túlvilágiasított oly sokáig, hogy végül „magánvaló értékek” gyanánt maradtak meg neki, olyanokként, amelyek alapján ő az életre, és saját magára is, *Nemet mondott*. Ám épp *eme* ösztönök ellen szólt belőlem az egyre mélyebb gyökerekből sarjadó gyanú, az egyre mélyebbre ásó szkepszis! Épp ezekben láttam meg az emberiség *nagy* veszedelmét, legfenségesebb csalogatását és csábítását – hová is? A Semmibe? –, épp ezekben láttam a vég kezdetét, a megtorpanást, a vissza-visszatekintő megfáradást, az élet *ellen* forduló akaratot, a végső betegség szelíd és mélabús előhírnökeit: megértettem, hogy az egyre inkább elharapódzó részvét-morál, amely még a filozófusokat is hatalmába kerítette és megbetegítette, volt baljósá lett európai kultúránk legbaljósabb szimptómája s annak mintegy kerülőútja: tán valami új buddhizmus? valami európai buddhizmus? a – *nihilizmus* felé?... A részvét eme modern filozófusi preferálása és túlbecsülése tudniillik új keletű dolog: eddig épp a részvét *értéktelen mivoltában* vallottak a filozófusok egy nézetet. Csupán Platón, Spinoza, La Rochefoucauld és Kant nevét említem, e négy szellemét, kik egymástól oly különbözőek, amennyire csak lehet, ám Egy dologban Egyek: a részvét kevésre becsülésében. –

6.

A részvét és a részvét-morál *értékének* eme problémája (– én ellenzője vagyok a szégyenletes modern érzelmi ellágyulásnak –) eleinte csupán különálló valaminek, önmagáért való kérdőjelnek tűnik; ám aki egyszer megragad ennél a problémánál, aki itt *megtanul* kérdéseket feltenni, az úgy jár majd, ahogy én is jártam: – félelmetes új kilátás nyílik meg előtte, mint valami szédület ragadja meg egy lehetőség, mindenféle bizalmatlanság, gyanú, félelem szökell elő, meginog a morálba, bármi morálba vetett hite, – s végül új követelés hangja csendül. Mondjuk csak ki ezt az *új követelést*: a morális értékek *kritikájára* van szükségünk, *ezen értékeknek épp az értékét kell először kétségbe vonnunk* – s ehhez szükséges azon feltételek és körülmények ismerete, amelyekből ezek elősarjadtak, amelyek között fejlődtek és eltolódtak (a morál mint következmény, szimptóma, maszk, tartufféria, betegség, félreértés; ám úgyszintén morál mint ok, gyógyír, stimuláns, gátlás, méreg), olyan ismeret, amilyen mostanáig nemcsak hogy nem létezett, de még csak kíváncsatos sem volt. Eme „értékek” *értékét* adottnak vették, ténylegesnek,

minden kétségbe-vonáson túlinak; eleddig még a legcsekélyebb kételynek vagy ingadozásnak sem adták tanújelét abban a tekintetben, hogy a „jó embert” magasabb értékűnek feltételezzék, mint a „gonosz embert”, magasabb értékűnek az előmozdítás értelmében, egyáltalán *az* ember hasznosságára, üdvös voltára tekintettel (az ember jövőjét is beleszámítva). Hogyan? s ha az igazság ennek a fordítottja volna? Hogyan? s ha a „Jóban” benne rejlene a visszafejlődés szimptomája is, éppúgy miként a veszély, a csábítás, a méreg, a narkotikum, amelyek által esetleg *a jövő rovására* élne a jelen? Kényelmesebben talán, kevésbé veszélyesen, de kisstílűbben is, alantasabban?... Hogy aztán épp a morál bűne volna, ha az ember-típus önmagában lehetséges *legfőbb hatalmassága és pompázatossága* sohasem volna elérhető? Hogy aztán épp a morál volna a veszedelmek veszedelme?...

7.

Elég az hozzá: amióta megnyílt előttem eme kilátás, nekem magamnak is okom volt rá, hogy tudós, mérész és dolgos társak után nézzek (még ma is ezt teszem). A morál – a valóban létezett, valóban megélt morál – roppant nagy, távoli és oly rejtett vidékének beutazásáról van itt szó – csupa új kérdésekkel, s mintegy új szemmel történő beutazásáról: s nem azt jelenti-e ez szinte már, hogy először *fedezzük fel* eme vidéket?... Ha eközben, többek között, eszembe jutott a nevezett Dr. Rée is, ez azért történt, mert semmi kétségem sem volt afelől: már a kérdéseinek természetéből fakadóan is rá lett volna szorítva valami helyesebb metodikára, hogy válaszokhoz juthasson. Áltattam magam ebben a tekintetben? Kívánságom mindenesetre az volt, hogy egy ilyen éles és érdektelenül tekintő szemnek valami jobb irányt adjak, azt az irányt, amely *a morál* valós *históriájához* vezet, s még idejében óva intsem őt az efféle, az ég *kék* semmijébe vesző angolos hipotézis-gyártástól. Hisz kézenfekvő, melyik az a szín, amelynek egy morál-genealógus számára százszorta fontosabbnak kell lennie, mint éppen a kéknek: tudniillik *a szürkének*, akarom mondani, az oklevélszerűnek,⁷ a valóban-megállapíthatónak, a valóban-létezettnek, röviden, az emberi morál-múlt egész, hosszú, nehezen kibetűzhető hieroglifa-írásának! – *Eme* írás ismeretlen volt Dr. Rée előtt; viszont olvasta Darwint: – és így hipotéziseiben a darwini bestia és a legmodernebb szerény morál-puhány, ki „már nem harap”, illedelmesen kezet nyújt egymásnak, oly módon, hogy az legalábbis mulatságos – utóbbi egy bizonyos jó természetű és finom közöny kifejezésével az arcán, amelybe még egy szemernyi pesszimizmus és fáradtság is vegyül: mintha igazából egyáltalán nem is volna kifizetődő mindezeket a dolgokat – a morál

⁷ das Urkundliche

problémáit – oly komolyan venni. Nos, épp fordítva, nekem úgy tűnik, semmiféle olyan dolog nem létezik, melyet inkább *volna kifizetődő* komolyan vennünk; mely fizetséghez például hozzátartozik, hogy egy szép napon talán majd megengedtetik *derűsen* felfognunk. A derű tudniillik, vagy hogy a magam nyelvén mondjam, *a vidám tudomány* – fizetség: fizetség a hosszas, bátor, dolgos és földalatti komolyságért, amelyre persze nem temett mindenki. Ám azon a napon, mikor tiszta szívvel mondjuk: „előre! a mi régi morálunknak is *a komédiában* a helye!”, máris új bonyodalmat és lehetőséget fedeztünk fel „A lélek sorsa” dionüszoszi drámája számára –: s ezt bizonyval ki is használja majd, erre fogadhatunk, ő, létünk régi, nagy és örök vígjátékírója!...

8.

– Ha eme írás bárkinek is érthetetlen és sérti a fülét, az – meglátásom szerint – nem feltétlenül az én lelkemen szárad. Elég érthető, amennyiben – amit feltételezek – előtte olvasták a korábbi írásaimat, s nem sajnáltak némi fáradságot eközben: való igaz, nem könnyű eljutni eme írások velejéig. Ami például a „Zarathustrámat” illeti, úgy senki olyat nem ismerek el értőjének, akin egyszer valamikor nem ejtett mély sebet minden egyes szava, s akit egyszer valamikor nem töltött el mély elragadtatással: csak akkor élvezheti ugyanis ama előjogot, hogy hódoló tisztelettel részesedjék abból az alküoni⁸ elemből, amelyből ama mű megszületett, annak napsugaras világosságából, távoliságából, tágasságából és bizonyosságából. Egyéb esetekben nehézségeket támaszt az aforisztikus forma: ez abban rejlik, hogy manapság *nem* veszik *eléggé komolyan* eme formát. Egy derekasan kivésett és formába öntött aforizma még nincs „megfejtve” azzal, hogy elolvassák; inkább csak ekkor kell kezdődnie *értelmezésének*, amelyhez az értelmezés művészetére van szükség. Jelen könyv harmadik értekezésében mintát mutatok be abból, mit is nevezek én „értelmezésnek” egy efféle esetben – eme értekezés élén egy aforizma áll, maga az értekezés ennek kommentárja. Persze, hogy az olvasást illetéknéppen *művészetként* gyakoroljuk, mindenekelőtt Egyvalamire van szükség, arra, amit manapság épp a legjobban elfelejtettek – ezért hát van még idő, míg írásaim „olvashatóak” lesznek –, s amelyhez már-már tehennek s mindenesetre *nem* „modern embernek” kell lenni: *a kérdésre...*⁹

Sils-Maria, Oberengadin, 1887. július

⁸ nyugodt, csendes

⁹ das Wiederkäuen – szó szerint: újra meg újra megrágni valamit

Első értekezés

„JÓ ÉS GONOSZ”, „JÓ ÉS ROSSZ”

1.

– Ezek az angol pszichológusok, kiknek eleddig az egyedüli kísérleteket is köszönhetjük, hogy eljussunk a morál keletkezéstörténetéhez, – saját személyükben nem kis rejtvényt adnak fel nekünk; sőt, hogy egészen őszinte legyek, éppen mint testet öltött rejtvények vannak lényegi előnyben könyveikkel szemben – *ők maguk az érdekesek!* Ezek az angol pszichológusok – mit is akarnak tulajdonképpen? Mindig ugyanazon a művön találjuk munkálkodni őket – történjen az akár önként, akár önkéntelenül –, tudniillik hogy benső világunk partie honteuse-ét¹⁰ tolják az előtérbe, s hogy épp ott keressék a ténylegesen hatékony, irányító és a fejlődés szempontjából döntő tényezőt, ahol az ember intellektuális büszkesége a legutoljára *kívánná* megtalálni azt (például a szokás vis inertiae-jében,¹¹ vagy a feledékenységekben, vagy valami vak és véletlenszerű idea-összehorgolódásban és idea-mechanikában, vagy valamiben, ami tisztán-passzív, automatikus, reflexszerű, molekuláris és velejéig-ostoba) – tulajdonképpen mi űzi-hajtja ezeket a pszichológusokat mindig éppen *ebbe* az irányba? Valami titkos, kaján, közönséges ösztön ez, az ember kicsinyítésének tán önmaguk előtt is bevallatlan ösztöne? Vagy netán valami pesszimista gyanú, kiábrándult, elborult kedélyű, méregzöldre vált idealisták bizalmatlansága? Vagy a kereszténységgel (és Platónnal) szembeni kis földalatti ellenségesség és rancune,¹² melyek talán még a tudat küszöbét sem lépték át? Vagy éppen mindannak a kéjes kedvelése, ami megütköztető és fájdalmasan-paradox, mindannak, ami a létezésben kérdéses és esztelen? Vagy végül – mindenből egy csipetnyi, egy kis közön-

¹⁰ szégyenteljes részét

¹¹ tehetetlenségi erő

¹² ellenszenv, neheztelés

ségesség, egy kis elborult kedély, egy kis keresztényellenesség, egy kis viszketegség és a bors szükséglete?... Ám azt mondják nekem, ezek a pszichológusok egyszerűen csak öreg, hideg, unalmas békák, akik ide-oda mászkálnak és ugrálnak az ember körül s bele az emberekbe, mintha itt volnának úgy igazán az elemükben, tudniillik a *mocsárban*. Én ellenkezéssel hallgatom mindezt, mi több, hinni sem hiszek benne; s ha megengedtetik nekünk kívánni valamit ott, ahol tudni nem lehet, akkor szívből kívánom, hogy a fordítottja legyen az igaz, – hogy a lélek eme bűvárai és mikroszkópjai alapján bátor, nagylelkű és büszke állatok legyenek, kik zabolázni tudják szívüket, miként fájdalmukat is, s arra nevelték magukat, hogy minden kíváncsiságot feláldozzanak az igazság oltárán, *bármilyen* igazságén, még az egyszerű, keserves, ronda, utálatos, nem keresztényi és moráltalan igazságén is... Mert léteznek efféle igazságok. –

2.

Le a kalappal hát ama jó szellemek előtt, akik talán ott munkálnak a morál eme historikusaiban! Ám sajnos az is bizonyos, hogy ők magának a *történelmi szellemnek* vannak híján, hogy épp magának a történelemnek a jó szellemeitől – ahány csak van belőlük – hagyattak cserben! Valamennyien – ahogy az már régi szokása filozófusoknak – *lényegileg* történelmietlenül gondolkodnak; ehhez nem fér kétség. Morál-genealógiájuk kontármunkájára mindjárt az elején fény derül, ott, ahol annak kinyomozásáról van szó, honnan is ered a „jó” fogalma és ítélete. „Eredetileg – dekretálják – az önzetlen cselekedetek azok részéről találtak dicsérő szóra s nevezettek jónak, akiknek javára megcselekedtek ezeket, tehát akiknek *hasznára* voltak; később a dicséretnek ez az eredete *feledésbe merült*, s az önzetlen cselekedeteket egyszerűen, mivel ezeket *szokásosan* mindig mint jó cselekedeteket dicsérték, ezért jónak is érezték – mintha magánvalóan is valami Jóknak volnának.” Rögtön látjuk: ez az első levezetés már magában foglalja az angol pszichológus-idioszinkrázia minden tipikus jellegzetességét, – íme „a hasznosság”, „a felejtés”, „a szokás” s a végén „a tévedés”, mindezek egy olyan értékelés alapzataként, amelyre a magasabb rendű ember eddig mint az ember egyfajta általános előjogára volt büszke. Eme büszkeséget *kell* megalázni, eme értékelést *kell* megfosztani értékétől: sikerült ez? Nos, először is, számomra kézenfekvő, hogy ez az elmélet rossz helyen keresi és határozza meg a „jó”-fogalom keletkezésének voltaképpen gyújtópontját: a „jó” ítélete *nem* azok köréből ered, akik iránt „jószágot” tanúsítanak! Inkább maguk a „jóknak” voltak azok, azaz az előkelők, hatalmasok, magasabb rangúak és emelkedett érületűek, akik önmagukat és a maguk tevékenységét jónak, azaz elsőrangúnak érezték és minősítették, ellentétben mindazzal, ami alacsonyrendű, alantas-érületű, közönséges és csőcselékszerű. A *distancia eme pátozsból* kiindulva formáltak először jogot maguknak arra, hogy értékeket alkossanak, hogy ér-

mébe vessék az értékek neveit: mit is törődtek ők a hasznossággal! A hasznosság szempontja éppen akkor a lehető legidegenebb és legkevésbé helyénvaló, amikor a legfőbb rang-kijelölő, rang-kiemelő értékítéletek ilyenén forró előbuzogásával van dolgunk: itt az érzés épp az ellentétéhez jutott el ama alacsony hőfoknak, mely az előfeltétele minden számító okosságnak, minden hasznosság-kalkulusnak, – s nem csupán egyszer, nem egy kivétel órára, hanem tartósan. Ahogy már mondtuk, az előkelőség és a distancia pátosza, valamely magasabb rendű uralkodó fajtának a tartós és domináns össz- és alapérzülete egy alacsonyabb rendű fajtához, egy „alul levőhöz” való viszonyában – ez az eredete a „jó” és a „rossz” ellentétének. (A névadáshoz való úri jog odáig terjed, hogy magát a nyelv eredetét is megengedhető volna úgy felfognunk, mint az uralmon lévők hatalmának megnyilvánulását: kijelentik, hogy „ezt így és így hívják”, egy hanggal pecsételnek le minden dolgot és történetet, és ezzel mintegy birtokba veszik.) Eme eredetre vezethető vissza, hogy „jó” szavunk már eleve egyáltalán *nem* szükségszerűen kötődik az „önzetlen” cselekedetekhez: mint ahogy ezt ama morál-genealógusok babonája hiszi. Inkább csak az arisztokratikus értékítéletek *leáldozásakor* történik meg, hogy az „önző-önzetlen”-nek ez az egész ellentéte egyre inkább az emberi lelkiismeretre akaszkodik – a *nyájösztön* az, hogy a saját kifejezésemmel éljek, amely eme ellentéttel végül szóhoz (s *szavakhoz* is) jut. S még ekkor is sokáig tart, mire ez az ösztön oly mértékben uralkodóvá válik, hogy a morális értékelés egyenesen megragad és megreked ennél az ellentétnél (miként az például napjaink Európájában az eset: manapság máris a „rögeszme” és elmebaj erőszakosságával uralkodik az az előítélet, amely a „morálist”, az „önzetlent” és a „désintéressé”-t¹³ egyenértékű fogalmaknak tekinti).

3.

Másodszor pedig: teljesen eltekintve a „jó” értékítéletének eredetéről szóló hipotézis történeti tarthatatlanságától, egy benne rejlő pszichológiai értelmetlenségtől is szenved eme feltevés. Állítólag az önzetlen cselekedet hasznossága a dicséretének eredete, s eme eredet állítólag *elfelejtődött*: – de hát miként is volna akár csak *lehetséges* ez a felejtés? Tán egyszer valamikor megszűnt az efféle cselekedetek hasznossága? Ennek ellentéte az igaz: mindig is inkább ez a hasznosság volt a mindennapos tapasztalat véges-végig a korokon és időkön át, olyasvalami tehát, ami folytonosan mindig új hangsúlyt kapott; következésképp, ahelyett hogy eltűnt volna a tudatból, ahelyett hogy feledhetővé lett volna, szükségképp egyre nagyobb világossággal

¹³ érdektelen

vésődött a tudatba. Mennyivel ésszerűbb ama ellentétes teória (ettől még nem igazabb –), amelyet példának okáért Herbert Spencer képvisel: aki a „jó” fogalmát a „hasznos” és a „célszerű” fogalmával lényegileg azonosként határozza meg, úgyhogy az ítéletekben, mint „jó” és „rossz”, az emberiség éppen a hasznos-célszerűvel és a káros-célszerűtlennel kapcsolatos *el nem felejtett és felejtethetlen* tapasztalatait összegezte és szentesítette. Jó az – ezen elmélet szerint –, ami kezdettől fogva hasznosnak bizonyult: ezzel „mint legmagasabb fokon értékes”, „mint magánvalóan értékes” támaszthat igényt érvényességre. A magyarázatnak ez az útja is, mint mondtuk, tévút, de legalább maga a magyarázat ésszerű önmagában és pszichológiailag tartható.

4.

Az ujjmutatást a *helyes* út felé az a kérdés adta nekem, hogy – etimológiai szempontból – voltaképp mily jelentést hordoznak a „jónak” különböző nyelveken kifejezett megjelölései: ekkor azt találtam, hogy mindegyikük *ugyanarra a fogalmi átalakulásra* vezet vissza, – hogy mindenütt az „előkelő”, a „nemes” rendi értelemben az alapfogalom, amelyből szükségszerűen fejlődött ki a „jó”, abban az értelemben, hogy „lélekben-előkelő”, „nemes”, „lelkileg magasabb rendű”, „lélekben-privilegizált”: olyan fejlődés ez, mely mindig párhuzamosan fut ama másikkal, amelyik a „közönségest”, a „csőcselékszerűt”, az „alacsonyrendűt” végül a „rossz” fogalmába viszi át. Ez utóbbira a legbeszédesebb példa maga a német „schlecht”¹⁴ szó: amely azonos a „schlicht”-tel¹⁵ – vesd össze: „schlechtweg”,¹⁶ „schlechterdings”¹⁷ –, s eredetileg az egyszerű, a közönséges embert jelölte – még gyanúsítógaloldalpillantás nélkül – csupán az előkelő ellentétéként, azzal szembeállítva. Mintegy a Harmincéves Háború idején, tehát elég későn, tolódik el ez az értelem a jelenleg használatosba. – Ez az én szememben *lényeges* belátásnak tűnik, már ami a morál genealógiáját illeti; hogy csak ily későn eszméltünk rá, az arra a gátló befolyásra vezethető vissza, melyet a demokratikus előítélet gyakorol a modern világon belül az eredet minden kérdését illetően. S ezt egészen a természettudomány és a fiziológia látszólag legobjektívebb területéig menően, ahogy arra itt csupán röviden utalunk. Ám hogy – különösen ami a morált és a történelmet illeti – mennyi bajt képes okozni ez az előítélet, ha egyszer egész a gyűlöletig szabadjára van engedve, azt Buckle¹⁸

¹⁴ rossz

¹⁵ egyszerű

¹⁶ egyszerűen, kertelés nélkül

¹⁷ egyszerűen, teljességgel

¹⁸ Henry Thomas Buckle (1821–1862) angol történész. Főműve: *History of Civilization in England*.

hírhedt esete mutatja; a modern szellem *plebejizmusa*, mely angol gyökerekből ered, itt újra csak a saját honi talaján tört fel, egy saras vulkán heveiségeivel, s azzal az elsózott, nagyhangú, közönséges beszédességgel, amellyel eleddig minden vulkán beszélt. –

5.

A *mi* problémánkat illetően, amelyet jó okkal nevezhetünk *csöndes* problémának, s amely – mivel finnyás és válogatós – csupán kevés fülnek szól, nem kevésbé érdektelen az a megállapítás, hogy gyakran még a „jót” jelölő szavakon és szógyökökön is áttetszik az a fő jelentésárnyalat, amelyre fel az előkelők éppenséggel magasabb rendű embereknek érezték magukat. Bár a leggyakrabban előforduló esetekben talán egyszerűen hatalmi fölényük alapján nevezik el magukat („hatalmasoknak”, „uraknak”, „parancsolóknak”), vagy pedig eme fölény legláthatóbb jelei alapján például „gazdagoknak”, „birtokosoknak” (ez a jelentése az *arya*-nak, valamint a megfelelő szavaknak az iráni nyelvben és a szláv nyelvekben), ám ugyanakkor egy *tipikus jellemvonás* alapján is: s ez az az eset, amivel itt nekünk dolgunk van. Például „az igazmondóknak” nevezik magukat, élen a görög nemességgel, kiknek szószólója Theognisz,¹⁹ a megarai költő. Az erre megalkotott szó *εσθλός*²⁰ szógyöke alapján olyasvalakit jelent, aki *van*, aki realitással bír, aki valóságos, aki igaz; majd pedig, egy szubjektív fordulattal, az igaz embert mint az igazmondót jelöli: a fogalmi átalakulásnak ebben a fázisában a nemesség jelszava és vezérszava lesz, és teljesen átmegy a „nemes”²¹ jelentésébe, jelezvén az elhatárolódást a *hazug* és közönséges embertől, úgy ahogyan Theognisz tekinti őt és rajzolja meg portréját, – míg végül a szó, a nemesség lesüllyedése után, a lelki noblesse jelölésére marad fenn, s mintegy éretté és édesé lesz. A *χαχός*²² szóban, miként a *δειλός*-ban²³ (a plebejus szembeállítva a *ἀγαθός*-szal)²⁴ a gyávaságot hangsúlyozzák: ez talán célzást ad arra, milyen irányban kell keresnünk a többféleképpen értelmezhető *ἀγαθός*²⁵ etimológiai eredetét. A latin *malus*-szal (amely mellé én a *μελας*-t²⁶ állítom) a közönséges embert lehetne jelölni mint sötét színűt, mindenekelőtt mint feke-

¹⁹ Theognisz (Kr. e. 6. század második fele) ókori görög író és elégia-költő.

²⁰ jó, derék

²¹ adelig

²² hitvány

²³ gyáva, nyomorult

²⁴ nemes

²⁵ jó, nemes, bátor

²⁶ fekete

te hajút („hic niger est –”²⁷), mint az itáliai föld pre-árja lakóját, aki színében ütött el legélesebben az uralkodóvá lett szőke, azaz árja hódító-fajtától; a gael nyelv legalábbis a pontosan idevágó esettel szolgált nekem – a fin (például a Fin-Gal névben) a nemesség jellemző szava, amely végül a jót, a nemest, a tisztát jelölte, eredetileg a szőke hajú ember, szemben a sötét, fekete hajú őslakókkal. A kelta – mellesleg szólva – teljesen szőke fajta volt; helytelenül járunk el, ha a lényegében sötét hajú népességnek ama sávjait, amelyek fellelhetőek Németország gondosabban kimunkált etnográfiai térképein, bármiféle kelta eredettel és vérkeveredéssel hozzuk összefüggésbe, miként azt még Virchow²⁸ teszi: inkább úgy fest, hogy Németország pre-árja népessége ugrik elő ezeken a helyeken. (Ugyanez áll csaknem egész Európára: végül lényegében az alávetett fajta kerekedett itt újra felül, a színben, a koponya rövidségében, talán még az intellektuális és szociális ösztönökben is: ki áll jót nekünk azért, hogy a modern demokrácia, a még modernebb anarchizmus, főként pedig ama vonzódás a „commune”, a legritimisebb társadalmi forma iránt, mely most közös jellemzője Európa minden szocialistájának, lényegében nem roppant nagy *atavisztikus visszaütést* jelent-e – s hogy a hódító- és *úri-fajta*, az árják fajtája, nem marad-e alul fiziológiailag is?...). Úgy hiszem, a latin bonus-t értelmezhetem „harcosnak”: feltéve, hogy joggal vezetem vissza a bonus-t egy régebbi szóra, a duonus-ra (vest össze: bellum = duellum = duen-lum, amelyben, nekem úgy tűnik, megőrződik ama duonus). És így bonus a viszály, a megosztottság (duo) embere, a harcos: látjuk hát, mi az, ami a régi Rómában egy férfiban az ő „jóságát” képezte. S maga a mi német „jó” szavunk is: tán nem az „istenit”, az „isteni nemzetségből való” embert jelenti? S nem azonos-e a gótok nép- (eredetileg nemesi) nevével? Eme feltevés alapjául szolgáló okok nem ide tartoznak. –

6.

Eme szabály alól, miszerint a politikai elsőbbség-fogalom mindig lelki elsőbbség-fogalomba oldódik át, eleinte még nem képez kivételt (jóllehet alapot szolgáltat a kivételekre), ha a legfőbb kaszt egyszersmind a *papi* kaszt is, és ennél fogva össz-megjelölésére inkább egy olyan predikátumot választ, amely papi funkciójára emlékeztet. Itt lép szembe egymással például első ízben a „tisztá” és a „tisztátalan” a rendek megkülönböztető megjelöléseként; s itt fejlődik ki később a már nem rendi értelemben vett „jó” és „rossz” is. Különben is, óvakodjunk attól, hogy a „tisztá” és a „tisztátalan” eme fogal-

²⁷ „annak fekete a lelke” In: Horatius: *Szatírák*. I. 4. (Csengery János ford.)

²⁸ Rudolf Virchow (1821–1902) német orvos, régész, politikus, a modern patológia megalapítója.

mait már eleve túl komolyan, túl tágan, vagy akár szimbolikusan vegyük: a régebbi emberiség valamennyi fogalmát kezdetben inkább egy számunkra alig elgondolható mértékben durván, otrombán, felületesen, szűken, egyenesen, főként pedig *nem szimbolikusan* értették. A „tisztá” kezdettől fogva olyan embert jelent csupán, aki mosakszik, aki megtilt magának bizonyos – bőrbetegségeket okozó – ételeket, aki nem hál az alja nép mocskos asszonyaival, aki irtózik a vértől – nem többet, nem sokkal többet! Másrészt persze a lényegében papi arisztokrácia egész természetéből adódik, miért épp itt válhattak bensővé és éleződhettek ki oly korán veszedelmes módon az értékelésbeli ellentétek; s való igaz, ezek végül olyan szakadékokat hasítottak ember és ember között, amelyeket még a szabadszelleműség Achillese sem ugrik át borzongás nélkül. Már kezdettől fogva van valami *egészségtelen* az efféle papi arisztokráciákban és az itt uralkodó, a cselekvéstől elforduló, részben kotló-töprengő, részben érzelmi-explozivitásról árulkodó szokásokban, melyek következményeként aztán megjelenik ama intesztinális betegség és neuraszténia, amely szinte elkerülhetetlen koloncként akaszkodik rá minden idők papjaira; ám amit ők maguk öltöttek ki gyógyírként eme betegségük ellen – vajon nem szükséges-e kimondanunk, hogy az utóhatásaiban végül még százszorta veszedelmesebbnek bizonyult, mint ama kór, amelytől megváltania kellene? Maga az emberiség is még a papi kúra eme naivitásainak utóhatásaitól szenved! Gondoljunk csak példának okáért a diéta bizonyos formáira (a hús kerülése), a böjtre, a nemi önmegtartóztatásra, a „sivatagba” való menekülésre (Weir-Mitchell-féle²⁹ elszigetelődés, természetesen a hízókúra és a túlzásba vitt táplálkozás nélkül, amely utána következik, s amelyben az aszkétikus eszmény minden hisztériája elleni leghatékonyabb ellenszer benne rejlik): hozzászámítva a papok érzékellenes, lustává és túlfinomulttá tevő metafizikájának egészét, önhipnotizálásukat a fakírok és a brahmanok módjára – Brahmant üveggombként és rögeszmeként használva –, s a végén a nagyon is érthető általános megcsömörlést a radikális kúrától, a *Semmitől* (vagy Istentől: – az Istennel való unio mystica³⁰ utáni vágyakozás a buddhista vágyakozása a Semmibe, a Nirvánába – s nem több ennél!). A papok körében ugyanis *minden* veszélyesebbé válik, nem csupán az orvoslás eszközei és művészete, hanem a fennhéjázás, a bosszú, az elmeél, a kicsapongás, a szeretet, az uralomvágy, az erény, a betegség is; – némi méltányossággal persze hozzáfűzhetjük még azt is, hogy először ennek a *lényegileg veszedelmes* emberi létformának, a papi létformának a talaján vált az ember egyáltalán *érdekes állattá*, hogy az emberi lélek valamely magasabb értelemben először itt kapott *mélységet* és lett *gonosszá* – mert hisz

²⁹ Silas Weir Mitchell (1829–1914) amerikai orvos és író. Leginkább a „rest cure” (pihenő kúra) bevezetése tette ismertté nevét.

³⁰ misztikus egyesülés

ezek képezik az ember eddigi fölényének mindkét alapformáját egyéb állatokkal szemben!...

7.

– Bizonyára már kitalálták, mily könnyen ágazhat le a papi értékelési mód a lovagi-arisztokratikusról, majd fejlődhet tovább annak ellentétévé; melyhez mindannyiszor különösen az ad lendületet, ha a papok kasztja és a harcosok kasztja, féltékenységtől űzve, szembeszegül egymással, s nem akar megegyezni a jutalmat illetően. A lovagi-arisztokratikus értékítéletek előfeltétele az erőteljes testiség, a viruló, gazdag, mi több, kicsattanó egészség, azzal együtt, ami ezek megőrzésének feltétele: háború, kaland, vadászat, tánc, harci játékok s egyáltalán mindaz, ami erőből duzzadó, szabad és vidám cselekvést rejt magában. A papi-előkelő értékelési mód – mint láttuk – más előfeltételeken nyugszik: elég baj ez nekik, ha háborúra kerül a sor! A papok, mint ismeretes, a *leggonoszabb ellenségek* – miért is? Mert ők a legtehetetlenebbek. Tehetetlenségből sarjad belőlük a gyűlölet szörnyűvé és rémítővé, nő bennük legszellemibbé és legmérgeesebbé. A világtörténelem igazán nagy gyűlölködői mindig is papok voltak, a legszellemesebb gyűlölködők úgyszintén – a papi bosszú szellemességével szemben egyáltalán alig jön tekintetbe bármi egyéb szellemesség. Az emberiség történelme nagyon is ostoba dolog volna ama szellem nélkül, mely a tehetetlenek részéről került bele: – vegyük mindjárt a legnagyobb példát. Mindaz, amit „az előkelők”, „a hatalmasok”, „az urak”, „a hatalom birtokosai” ellen elkövetek a Földön, szóra sem érdemes ahhoz képest, amit a *zsidók* követtek el ellenük; a zsidók, ez a papi nép, amely ellenségein és legyőzőin végül is csak azok értékeinek radikális átértékelésével, tehát a *legszellemibb bosszú* aktuálával tudott elégtételt venni. Egyedül így volt ez ugyanis illő egy papi néphez, a legvisszafojtottabb papi bosszúvágy népéhez. Az arisztokratikus értékegyenlettel szemben (jó = előkelő = hatalmas = szép = boldog = Isten kegyeltje) a zsidók voltak azok, akik félelemkeltő következetességgel viszájára merészték fordítani az értékeket, s a legmélyesegesebb gyűlölet (a tehetetlenségből fakadó gyűlölet) fogaival megtartották ezeket; tudniillik hogy „egyedül a nyomorultak a jók, egyedül a szegények, a tehetetlenek, az alacsonyrendűek a jók, miként a szenvedők, a nélkülözők, a betegek, a csúnyák az egyedüli jámborok is, az egyedüli megboldogultak, egyedül számukra létezik üdvösség, – ezzel szemben ti, ti előkelők és hatalmasok, ti örökön-örökké a gonoszak vagytok, a kegyetlenek, a sóvárok, a telhetetlenek, az istentelenek, miként a boldogtalanok, az elátkozottak és elkárhozottak is ti lesztek mindörökké!”... Tudjuk jól, *kire* szállt eme zsidó átértékelés öröksége... Ama roppant és minden mértéket meghaladóan végzetes kezdeményezés kapcsán, amelyet a zsidók minden hadüzenetek eme legalapvetőbbi

kével útjára indítottak, emlékeztetek arra a mondatra, amelyre egy másik alkalommal jutottam („Jón és gonoszon túl”, 195. aforizma) –, hogy tudniillik a zsidókkal veszi kezdetét a *rabszolgafelkelés a morálban*: ama felkelés, amely kétezer éves történelmet tudhat maga mögött, s amelyet ma csupán azért tévesztettünk szem elől, mert – győzelmet aratott...

8.

– De hát nem értitek? Nincs szemetek valamihez, aminek két évezredbe tellett, hogy diadalra jusson?... Ezen nincs mit csodálkozni: minden dolog, ami *hosszú* ideig tart, nehezen látható és tekinthető át. Csakhogy *ez az*, ami történt: a bosszú és a gyűlölet, a zsidó gyűlölet ama fájának törzséből – ez a legmélysegebb és a legfenségebb, tudniillik eszményeket teremtő, értékeket átalakító gyűlölet, melyhez hasonló soha nem létezett a Földön – sarjadt ki valami éppúgy semmihez sem hasonlítható dolog, valami *új szeretet*, a legmélyebb és legfenségebb a szeretet minden fajtája közül: – s mi más törzsből is sarjadhathott volna?... Ám ne gondoljuk, hogy eme szeretet netán annak a bosszúszomjnak voltaképpen tagadásaként, a zsidó gyűlölet ellentétéként nőtt magasra! Nem, ennek a fordítottja igaz! A szeretet úgy nőtt ki belőle, mint annak koronája, mint a diadalmaskodó, a legtisztább világosságban és napsugaras bőségben ágait egyre szélesebben kibontó korona, mely ugyanazzal az igyekezettel tört úgyszólván a fény és a magasság birodalmában ama gyűlölet céljaira, a győzelemre, a zsákmányra, a csábításra, mint amellyel ama gyűlölet gyökerei ereszkedtek egyre alaposabban és mohóbb vággyal mindabba, ami mély volt és amiben gonoszság lakozott. Ez a názáreti Jézus, mint a szeretet testet öltött evangéliuma, ez a „Meváltó”, aki üdvösséget és győzelmet hoz a szegényeknek, a betegeknek és a vétkezőknek – vajon nem éppen a csábítás volt-e ő annak legfélelmetesebb és legellenállhatatlanabb formájában, csábítás és kerülőút éppen ama *zsidó* értékek és eszményűjtások felé? Izrael vajon nem éppen eme „Meváltó” kerülő útján, Izrael eme látszólagos ellenségén és felbomlasztóján, érte el fenséges bosszúvágyának végső célját? Vajon nem a bosszú, egy messze tekintő, földalatti, lassan markába ragadó és előre kalkuláló bosszú igazi *nagy*-politikájának titkos fekete mágiájába tartozik-e, hogy magának Izraelnek kellett az egész világ színe előtt megtagadnia és megfeszítenie – akár valami halálos ellenséget – bosszújának voltaképpen eszközét, hogy így „az egész világ”, tudniillik Izrael minden ellenfele, gyanútlanul éppen erre a családokra haraphasson? Másrészt pedig tudna-e valaki egyáltalán – a szellem minden körmönfontóságával – valami *még veszélyesebb* csalétket kiötlöni? Valamit, ami csábító, mámorító, bódító, rontó erőben felérne a „szent kereszt” ama szimbólumával, az „Isten a kereszten” ama borzongató paradoxonjával, a kigondolhatatlanul végső legszélsőségebb kegyetlenségnek, Isten – az *ember üdvéért való* – önmegfeszítésének ama misztériumával?... Az leg-

alábbis bizonyos, hogy Izrael sub hoc signo bosszújával és minden-érték-átértékelésével eddig újra meg újra diadalmaskodott minden más eszményen, minden *előkelőbb* eszményen. – –

9.

– „De mit is beszél Ön itt még *előkelőbb* eszményekről! Hajoljunk meg a tények előtt: a nép győzött – avagy »a rabszolgák«, avagy »a csőcselék«, avagy »a nyáj«, vagy ahogy nevezni őket kedve tartja – ha ez a zsidók révén történt, ám legyen! akkor népnek nem volt még soha ennél világtörténelmibb missziója. »Az urak« letétettek; a közönséges ember morálja győzedelmeskedett. Fogják bár fel ezt a győzelmet egyúttal vérmérgezésnek (összevevissza keverte a fajtákat) – én nem mondok ellent; ám ahhoz kétség nem fér, hogy eme intoxikáció *sikerrel járt*. Az emberi nem »megváltása« (tudniillik »az uraktól«) a legjobb úton halad; szemlátomást minden elzsidósodik, vagy elkeresztényesedik, vagy elcsőcselékesedik (mit számítanak a szavak!). Eme mérgezésnek az emberiség egész testén keresztül hatoló folyamata feltartóztathatatlanak tűnik, mi több, tempója és lépte mostantól fogva egyre lassúbb, finomabb, kevésbé hallható, megfontoltabb lehet – hiszen van idő elég... Ebben a szándékában megilleti-e az egyházat manapság még, hogy bármi *szükségszerű* feladata legyen, van-e még egyáltalán létjogosultsága? Vagy megvolnánk nélküle is? Quaeritur.³¹ Mintha inkább megakasztaná és visszafogná ezt a folyamatot, ahelyett hogy gyorsítaná? Nos, éppen ebben állhatna hasznossága... Idővel bizonyosan durva és parasztos jelleget ölt, melytől viszolyog a finom intelligencia, a voltaképpeni modern ízlés. Nem kellene-e legalábbis finomodnia valamicskét?... Manapság inkább elidegenít, mintsem elcsábít... Ki volna vajon szabad szellem közülünk, ha az egyház nem létezne? Az egyháztól viszolygunk, *nem* a mérgétől... Ha az egyháztól eltekintünk, mi is szeretjük a mérget...” – Íme egy „szabad szellem” epilógusa beszédemhez, egy becsületes állaté, ahogy ennek bőven jelét is adta, azonfelül egy demokratáé; eddig odafülest rám, s nem bírta már hallgatni hallgatásomat. E tárgyban ugyanis sok minden van, amiről hallgatnom kell. –

10.

– A rabszolgafelkelés a morálban azzal veszi kezdetét, hogy maga a *ressentiment* válik teremtető erővé és szül értékeket: olyan lények *ressentiment*-ja, kiktől a voltaképpeni reakció, a tett reakciója, megtagadtatott, s akik csupán

³¹ kérdés

képzeletbeli bosszúval vesznek elégtételt maguknak. Mialatt az előkelő morálok mind az önmagukra való diadalmas igent-mondásból sarjadnak elő, a rabszolga-morál már eleve nemet mond arra, ami „kívül van”, ami „más”, ami „nem-önmaga”: s ez a „nem” az ő teremtetten. Épp az érték-tételező tekintetnek ez a megfordulása – ez a *szükségszerűen* kifelé forduló irány a visszafelé önmagára irányultság helyett – rejlik benne a ressentiment-ban: ahhoz, hogy a rabszolga-morál létrejöhesse, először mindig valami ellen- és külső világra van szüksége, külső ingerekre szorul – fiziológiai kifejezéssel élve –, hogy egyáltalán működhessen – akciója alapjában véve reakció. Fordított a helyzet az előkelő értékelési mód esetében: ez spontán működik és növekedik, csupán azért keresi meg a saját ellentétét, hogy még háládatosabban, még ujjongóbban mondjon Igent önmagára, – negatív fogalmai, az „alacsonyrendű”, a „közönséges”, a „rossz” csupán halovány, utószülött kontrasztképei pozitív, minden ízében étellel és szenvedéllyel átítatott alapfogalmainak: „mi előkelők, mi jók, mi szépek, mi boldogok!” Ha az előkelő értékelési mód tévedésbe esik, és vét a realitás ellen, akkor ez ama szféra vonatkozásában történik, amelyet *nem* ismer eléggé, mi több, amelynek valós ismerete ellen mereven védekezik: bizonyos körülmények közt tévesen ítéli meg azt a szférát, amelyet megvet, a közönséges ember, az alja nép szféráját; másrészt vegyük fontolóra, hogy a megvetés, a lenézés, a fölényes pillantás affektusa – még ha feltesszük is, hogy *meghamisítja* a megvetett személyről alkotott képet – mindenesetre messze elmarad ama hamisítás mögött, amellyel a visszafojtott gyűlölet, a tehetetlen személy bosszúja – természetesen csak in effigie³² – ront rá ellenfelére. A megvetésben valójában túl sok hanyagság, túl sok könnyen-vevés keveredik össze, túl sok félrenézés és türelmetlenség, sőt még túl sok személyes örömrész is ahhoz, semhogy képes volna tárgyából valódi torzképet és szörnyeteget faragni. Mert hát ne maradjanak észrevétlenek fülünknek azok a szinte már jóindulatú nüánszok, amelyeket példának okáért a görög nemesség visz bele minden olyan szóba, amellyel az alja népet különíti el magától; ahogyan folytonosan valamiféle sajnálkozás, tapintat, elnézés keveredik és cukrozódik beléjük, egészen addig, míg végül szinte minden, a közönséges embert illető szó a „boldogtalan”,³³ a „sajnálatraméltó” kifejezéseként él tovább (vö. δειλός, δειλῆαιος, πονηρός, μοχθηρός,³⁴ utóbbi kettővel voltaképp rabszolgamunkásként és igavonó baromként jelölve a közönséges embert) – másrészt pedig ahogyan a „rossz”, az „alacsonyrendű”, a „boldogtalan” mindig is meg-

³² annak távollétében

³³ unglücklich - boldogtalan, szerencsétlen

³⁴ δειλός = gyáva, nyomorúságos, pocsék; δειλῆαιος = szerencsétlen, nyomorult, vacak; πονηρός = értéktelen, rossz, haszontalan, nyomorult; μοχθηρός = silány, gyatra, gyalró

őrizte a görög fülben azt az Egyetlen hangzását, azt a hangszínt, amelyben a „boldogtalan” predominál: mindezt a régi, nemes, arisztokratikus értékelési mód örökségeként, amely a megvetésben sem tagadja meg önmagát (– a filológusokat legyen szabad emlékeztetni arra a jelentésre, amelyben a οἰζυρός, ἄνολβος, τλήμων, δυστυχχεῖν, ξυμφορά³⁵ használatos). A „jó családból származók” ugyanis a „boldogoknak” *érezték* magukat; boldogságukat nem kellett először mesterségesen, az ellenségüket vizslató pillantással megkonstruálniuk, adott esetben bebeszélniük, *behazudniuk* maguknak (miként azt a ressentiment minden emberének tenni szokása); s ugyanakkor teljes, erőtől duzzadó, következőképp *szükségszerűen* aktív embereként tudták, hogy a boldogságot nem kell elválasztani a cselekvéstől, – a tevékeny életet szükségszerűen számították a boldogsághoz (a εὖ πράττειν³⁶ innen veszi eredetét) –, mindez éles ellentétben áll a tehetetlenek, az elnyomottak szintjén élő „boldogságával”, a mérges és ellenséges érzelmektől gennyedzőkével, akik körében a boldogság lényegében narkózisként, kábulatként, nyugalomként, békeként, „sabbat”-ként, lélek-pihentetesként és nyújtózkodásként, egyszóval *passzívan* jelentkezik. Míg az előkelő ember önmagával szemben bizalommal telten és nyitottan él (λενναῖος³⁷ „nemesi születésű” az „őszinte” nuance-át hangsúlyozza ki, és bizonyára a „naiv”-at is), addig a ressentiment embere sem nem őszinte, sem nem naiv, és önmagával szemben sem becsületes és egyenes. Az ő lelke *sandít*; szelleme kedveli a bűvöhelyeket, rejteketakat és hátsó ajtókat, minden, ami rejtett, az ő világának, az ő biztonságának, az ő enyhületének tűnik fel előtte; mestere a hallgatásnak, a nem-felejtésnek, a várakozásnak, az időleges ön-törpítésnek, ön-megalázásnak. Az ilyen ressentiment-emberek fajtája végül szükségszerűen *okosabb* lesz, mint bármelyik előkelő fajta, s az okosságot egészen más mértékben is becsüli majd: tudniillik elsőrangú létfeltételként, míg előkelő emberek körében az okosság könnyen a luxus és a rafinéria enyhe mellékízét kapja: – épp itt az okosság már rég nem annyira lényeges, mint a szabályozó *tudattalan* ösztönök tökéletes funkcionális biztossága, vagy akár bizonyos oktalanság is, például a bátor nekibuzdulás, akár a veszéllyel, akár az ellenséggel néz valaki farkasszemet, vagy a harag, szeretet, mély tisztelet, háládatosság és bosszú ama rajongó hirtelensége, amelyről az előkelő lelkek mindig is felismerték egymást. Maga a ressentiment, amennyiben az előkelő emberben jelentkezik, azonnali reakcióban megy végbe és merül ki, ennélfogva nem *mérgez*: másrészt egyáltalán nem jelentkezik nála számtalan

³⁵ οἰζυρός = búbánatos, szerencsétlen; ἄνολβος = boldogtalan, szerencsétlen; τλήμων = türelmes, sokattűrő, sokatpróbált, szerencsétlen; δυστυχχεῖν = szerencsétlenül járni; ξυμφορά = csapás, véletlen

³⁶ jól csinálni, végezni valamit

³⁷ nemes, előkelő

olyan esetben, amikor minden gyenge és tehetetlen ember esetében elkerülhetetlen. A képtelenség, hogy ellenségeiket, balszerencsés eseteiket, még magukat a saját *gonosz tetteiket* is tartósan komolyan vegyék – ez az ismertetőjele az olyan erős, kiteljesedett természeteknek, akik a plasztikus, mintázó, kigyógyító, illetve feledtető erő feleslegétől duzzadnak (a modern világból jó példa erre Mirabeau, akinek memóriája csődöt mondott az őt ért inzultusok és az ellene elkövetett galádságok dolgában, s aki csak azért nem tudott megbocsátani, mert – felejtett). Egy efféle ember Egyetlen rándítással sok olyan férget egyszerűen leráz magáról, amelyek más emberekbe beeszik magukat; csak itt lehetséges, úgyszintén, – feltéve, hogy egyáltalán lehetséges a Földön – a voltaképpeni „szeretet ellenségeink iránt”. Mert csakugyan, mennyi tisztelet rejtezik egy előkelő emberben ellenségei iránt! – egy efféle tisztelet már híd a szeretethez... Hisz úgy követeli magának az ellenségét, akár a kitüntetését, hisz nem tűr más ellenséget, csak olyat, aki-ben nincs semmi, amit megvetni, ám *nagyon sok* minden, amit tisztelni lehet! Képzeljük el – ezzel szemben – „az ellenséget”, ahogyan azt a ressentiment embere elgondolja – és éppen ebben rejlik az ő tette, az ő alkotása: kigondolta „a gonosz ellenséget”, „a gonosz embert”, mégpedig alapfogalomként, amelyből kiindulva utóképként és ellenképként most még egy „jó embert” is kiagyal – saját magát!...

11.

Tehát pontosan az ellentétét teszi annak, mint az előkelő ember, aki a „jó” alapfogalmát előre és spontán módon, tudniillik önmagából kiindulva gondolja ki, s csak ezután alkot fogalmat magának a „rossz”-ról! Ez a „rossz” előkelő eredetű, amaz „gonosz” pedig a telhetetlen gyűlölet cefrefőző üstjéből csordult ki – az első utánateremtés, mellékesség, kiegészítő szín, a második viszont az eredeti, a kezdet, a voltaképpeni *tett* a rabszolga-morál koncepciójában: – bár a két szót, a „rosszat” és a „gonoszt” látszólag ugyanannak a „jónak” a fogalmával állították szembe, mégis mennyire különbözőek! Ámde *nem* ugyanarról a „jó”-fogalomról van szó: inkább azon tűnődjünk hát, hogy a ressentiment moráljának értelmében voltaképp *ki* a „gonosz”. A legszigorúbb válasz így hangzik: *épp* az, aki a másik morál szerint a „jó”, *épp* az előkelő, a hatalmas, az uralmon lévő, csak *épp* átszínezve, átértelmezve, a ressentiment torzító méreg-szemén át tekintve. Ezen a ponton Egyvalamit akarunk a legkevésbé tagadni: aki csak mint ellenségekkel került ismeretségbe ezekkel a „jó emberekkel”, az nem is ismerte meg őket másként, csupán *gonosz ellenségekként*; s ugyanazok az emberek, kiket oly szigorúan kardában tart a szokáserkölcös, a tisztelet, a szokás, a hála, még inkább egymás kölcsönös szemmel tartása, a féltékenység inter pares, akik másfelől egymás iránt tanúsított magatartásukban oly leleményesnek bizonyulnak a ta-

pintatban, az önuralomban, a gyengédségben, a hűségben, a büszkeségben és a barátságban, – ezek az emberek kifelé, ahol az idegenszerű, az idegenség kezdődik, nem sokkal jobbak, mint szabadjára engedett ragadozók. Élvezik, hogy itt mentesek minden szociális kényszertől, a vadonban kárpótoltják magukat ama feszültségért, amelyet a közösség békéjébe való hosszas bezártság és bekerítés okoz, *visszalépnek* a ragadozó-lelkiismeret ártatlanságába, akár ujjongó szörnyetegek, kik gyilkosságok, gyújtogatások, meggyalázások, kínzások förtelmes sorozatának elkövetése után talán oly derűs kedéllyel és lelki egyensúllyal távoznak a helyszínről, mintha csak diáktrefát űztek volna, abban a meggyőződésben, hogy a költőknek most újra hosszú időre lesz mit megénekelniük és dicsőíteniük. Mindezen előkelő fajták szíve mélyén félreismerhetetlenül ott a ragadozó, a zsákmányra és győzelemre sóváran kóbor-kalandokba bocsátkozó pompás *szőke bestia*; eme rejtett mélység időről-időre feszültséglevezetésre szorul, az állatnak újra elő kell bújni, újra vissza kell térnie a vadonba: – római, arab, germán, japán nemesség, homéroszi hősök, skandináv vikingek – mind egyformák ebbéli szükségletükben. Az előkelő fajták azok, akik minden csapáson, ahol csak jártak, maguk után hagyták a „barbár” fogalmát; ennek tudatáról, mi több, az erre való büszkeségről árulkodik még legmagasabb kultúrájuk is (például amikor Periklész híres halotti beszédében így szól az ő athéni polgáraihoz: „Mi minden tengert és szárazföldet arra kényszerítettünk, hogy nyisson utat merészségünk előtt, s mindenütt otthagytuk *szigorunk* vagy jóságunk maradandó emlékjeleit.”).³⁸ Az előkelő fajtáknak ez a „merészsége” – mely megnyilvánulási módjában őrült, abszurd és hirtelen –, még a vállalkozásaikból is kisejtlő kiszámíthatatlanság és valószínűtlenség – Periklész kitüntetően emeli ki az athéniaiak παρρησία-ját³⁹ –, a biztonság, a test, az élet, a kedvtelés iránti közönyük és megvetésük, a minden romlásban, a győzelem és a kegyetlenség minden kéjességében való iszonyú derűjük és mélyről fakadó örömük – mindez azok szemében, akik ennek elszenvedői voltak, a „barbár”, a „gonosz ellenség”, esetleg a „gót”, a „vandál” képében kristályosodott ki. A német által keltett mély, fagyos bizalmatlanság, mihelyt csak hatalomra jut, ahogy most is megint – még mindig annak a kiolthatatlan iszonyatnak a visszaütése, amellyel Európa szemlélte évszázadokon át a *szőke germán bestia* tombolását (jóllehet a régi germánok és köztünk, németek között alig áll fenn fogalmi rokonság, nemhogy még vérrokonság). Egyszer felhívtam a figyelmet Hésziodosz zavarodottságára,⁴⁰ amikor a kultúr-korszakok

³⁸ In: Thuküdidész: *A peloponnészi háború*. II. könyv. 41. (Muraközy Gyula ford.)

³⁹ könnyedség, könnyelműség

⁴⁰ Hésziodosz (Kr. e. 7. század első fele) ókori görög epikus költő. Őt korszakot különböztetett meg: arany-, ezüst- és rézkort, majd a hősök nemzedékét, végül a vaskort. (*Munkák és napok*, 107–201.)

egymásutániságát kigondolta, és arany-, ezüst- és rézkorszakként igyekezett kifejezni ezeket: nem tudta, hogyan boldoguljon másként azzal az elmentmondással, amelyet Homérosz nagyszerű, ám ugyanakkor oly borzongató, oly erőszakos világa kínált neki, mint úgy, hogy Egy korszakból kettőt csinált, melyeket aztán egymás mögé helyezett – első helyre a trójai és thébai hősök és félistenek korát, ahogy ez a világ megmaradt azon előkelő nemzetségek emlékezetében, akik ebben lelték meg saját őseiket; utána a vaskort, ahogy ugyanaz a világ az eltiportak, kifosztottak, bántalmazottak, elhurcoltak, rabszolgasorba taszítottak utódainak számára megjelent: nevezetesen a réz korszakaként – mint mondtuk –, amely kemény, hideg, kegyetlen, érzéketlen és lelkiismeretlen, mindent szétzúzó és vérrel telifröcskölő. Feltéve, hogy igaz volna, amit mostanság mindenestre „igazságnak” hisznek, miszerint *minden kultúra értelme* éppen abban rejlene, hogy az „ember” nevű ragadozóból szelíd és civilizált állatot, *háziállatot* tenyészsenek ki, akkor kétségtelenül a *kultúra* voltaképpeni *eszközeinek* kellene tekintenünk a reakció és a ressentiment mindazon ösztöneit, amelyek segítségével az előkelő nemzetségek eszményeikkel együtt végül is tönkretétettek és legyőzettek; ezzel persze még nem mondanánk azt, hogy ezek *hordozói* egyúttal maguk is a kultúrát képviselnék. Inkább úgy fest, hogy ennek az ellenkezője nemcsak valószínű – nem! manapság *szemmel látható!* Az elnyomó és megtorlásra szomjúhozó ösztönöknek eme hordozói, minden európai és Európán kívüli rabszolgaság, különösen pedig minden pre-árja népesség eme ivadékai – az emberiség *visszafejlődését* jelenítik meg! A „kultúra eme eszközei” szégyenére válnak az embernek, s inkább a gyanúra adnak okot, valamint ellenérvet általában a „kultúrával” szemben! Nagyon is igazunk lehet abban, ha továbbra is él bennünk a félelem a minden előkelő fajta lelke mélyén ott szunnyadó szőke bestiától, és résen vagyunk: ám ki ne szeretne százszor inkább félni, ha ugyanakkor a csodálat is eltöltheti, mint *nem* félni, de eközben képtelennek lenni szabadulni többé a félresikerültek, az eltörpültek, az elsatnyultak, a méreggel teltek fertelmes látványától? S hát nem ez a *mi* végzetünk? Mi táplálja a *mi* ellenszenvünket manapság az „ember” iránt? – mert *szenvedünk* az embertől, ehhez kétség nem fér. – *Nem* a félelem; inkább az, hogy nincs semmi az emberben többé, amitől félnünk kellene; az, hogy az „ember”-féreg ott van az előtérben s csak úgy hemzseg; az, hogy a „megszelídített ember”, ez a reménytelenül-középszerű és kellemetlen alak máris megtanulta, hogy célnak és csúcsnak, a történelem értelmének, „magasabb rendű embernek” érezze magát; – sőt az is, hogy bizonyos joga van ahhoz, hogy így tegyen, amennyiben távol elkülönülve érzi magát a félresikerültek, betegesek, megfáradtak, kiéltek roppant bőségétől, akiknek rossz szaga manapság kezdi belengeni Európát, amennyiben így ő legalább olyasvalami lehet, ami viszonylag sikerült, ami legalább még életképes, ami legalább még igent mond az életre...

– Ezen a ponton képtelen vagyok elfojtani magamban egy sóhajt és egy utolsó reménységet. Mi az, amit éppen én egészen elviselhetetlennek találok? Az, amivel egyedül nem boldogulok, ami megfullaszt és elsenyveszt? A rossz levegő! A rossz levegő! Hogy valami félresikerült dolog kerül a közembe, hogy egy félresikerült lélek zsigereit kell szagolnom!... Mennyi ínséget, nélkülözést, zord időt, betegességet, kínlódást, elmagányosodást el nem visel különben az ember? Alapjában minden egyébbel megbirkózik, ha földalatti és harcos létre született; újra meg újra feljön a napfényre, újra meg újra megéli a győzelem aranyos színben tündöklő óráját, – és akkor ott áll, ahogy megszületett, törhetetlenül, felajzva, valami újra, valami még nehezebbre, valami távolibbra készen, akár egy íj, melyet minden nehézség mindig csak még feszesebbre húz fel. – De néha-néha adassék meg nekem egy pillantás – feltéve, hogy léteznek mennyei adakozók, Jón és Gonoszon túl –, adassék meg csak Egyetlen pillantás valamire, ami tökéletes, ami teljesensikerült, ami boldog, hatalmas, diadalmas, valamire, ami még félelemre ad okot! Egy olyan emberre, aki *az* embert igazolja, az ember kiegészítő-megváltó szerencsés véletlenére, akiért kitarthatunk *az emberbe vetett hitünkben*!... Mert úgy fest a dolog: a *ránk* leselkedő legnagyobb veszedelmet az európai ember eltörpülése és egyenlősödése rejti magában, mert ez a látvány fáradttá tesz bennünket... Semmit sem látunk manapság, ami nagyobbá akarna lenni, úgy sejtjük, hogy a folyamat még mindig lefelé, egyre csak lefelé vezet, lefelé a véznábbba, a jólelkűbbe, az okosabba, a kényelmesebbe, a közép-szerűbbe, a közömbösebbe, a kínaiabba, a keresztényibbe – az ember kétségkívül egyre „jobb” lesz... Éppen ebben rejlik Európa végzete – az embertől való félelem elvesztésével az iránta érzett szeretetet és mély tiszteletet, a belé helyezett reményünket, mi több, az emberre irányuló akaratumkat is elvesztettük. Az ember látványa immár fáradttá tesz bennünket – mi a nihilizmus manapság, ha nem *ez*?... *Az emberbe* fáradtunk bele...

– De térjünk vissza a korábbi kérdésre: a „jó”, a jó ember *másik* eredetének problémája, ahogy azt a ressentiment embere kigondolta, végső megoldására vár. – Abban, hogy a bárányok haragszanak a nagy ragadozó madarakra, nincs meglepő: csakhogy ezért még nincs okunk rossz néven venni a nagy ragadozó madaraktól, ha elviszik a bárányokat. És ha a bárányok így szólnak egymás közt: „ezek a ragadozó madarak gonoszak; és aki a legkevésbé olyan, mint egy ragadozó madár, inkább olyan, mint annak ellentéte, egy bárány – nem kellene azt jónak nevezni?”, akkor egy eszmény ilyenén felállításán nincs semmi gáncsolnivaló, hacsak nem az, hogy a ragadozó ma-

darak kissé gunyorosan pillantgatnak majd mindehhez, s talán azt mondogatják magukban: „*mi* egyáltalán nem haragszunk rájuk, ezekre a jóságos bárányokra, még szeretjük is őket: semmi sem ízletesebb a puha bárányhúsnál.” – Az erőtlőt azt kívánni, hogy *ne* erőként nyilvánuljon meg, hogy *ne* legyőzni-akarás, térdre-kényszeríteni-akarás, úrrá-lenni-akarás, ellenségekre, ellenállásra és diadalokra való szomjúhozás legyen, éppoly értelmetlen, mint a gyengeségtől azt kívánni, hogy erőként nyilvánuljon meg. Egy kvantum erő ugyanolyan kvantum ösztönnel, akarat, hatással egyenlő – vagy, jobban mondva, egyáltalán nem is egyéb, mint éppen ez az ösztön, akarat, hatás maga, és csak a nyelv (és az ész benne megkövesedett alapvető tévedéseinek) csábereje folytán – mely minden hatást úgy ért és ért félre, mint amely egy hatóók által, egy „szubjektum” által feltételezett – tűnhet másnak. Mert éppúgy, ahogy a nép különválasztja a villámot annak felvillanásától, és az utóbbit *cselekvésnek*, egy szubjektum okozatának tekinti, melynek villám a neve, úgy választja el a népi morál is az erőt az erő megnyilvánulásaitól, mintha létezne még egy indifferens szubsztrátum az erős ember mögött, kinek *szabadságában állna*, hogy kimutassa erejét vagy sem. Efféle szubsztrátum azonban nem létezik; nincs „lét” a cselekvés, a hatás, a keletkezés mögött; „a cselekvőt” pusztán hozzáköltik a cselekvéshez, – a cselekvés minden. A nép alapján véve megkettőzi a cselekvést, amikor úgy képzei, a villám felvillan; ez cselekvés-cselekvés: ugyanazt a történést egyszer okként, azután pedig még egyszer annak okozataként feltételezi. Nem jobb az sem, ahogy a természettudósok közelítik meg a kérdést, mondván: „az erő mozgat, az erő okoz” és így tovább, – tudományunk egésze, minden hidegsége és affektusmentessége dacára, még a nyelv csáberejének van kitéve, s még nem szabadult a beléje csempészett boszorkányfajzatoktól, a „szubjektumoktól” (efféle boszorkányfajzat például az atom, valamint a kanti „mágnavaló dolog”): nem csoda, ha a bosszú és a gyűlölet elfojtott, rejtve parázsló affektusai a maguk javára aknázzák ki ezt a hitet, mi több, alapján semmilyen hitben nem tartanak ki nagyobb áhítattal, mint abban, miszerint *az erősnek szabadságában áll*, hogy gyenge, a ragadozó madárnak pedig, hogy bárány legyen: – hisz ezzel nyernek maguknak jogot, hogy a ragadozó madárnak *felróják* ragadozó madár mivoltát... Ha az elnyomottak, eltiportak, meggyalázottak a tehetetlenség bosszúszomjas fondorlatával egymást biztatva így szólnak: „legyünk mások, mint a gonoszak, azaz legyünk jók! És mindenki jó, aki nem követ el erőszakot, aki nem sért meg senkit, aki nem támad, aki nem vesz elégtételt, aki a bosszút Istenre hagyja, aki, mint mi, rejtőzködve él, aki kitér minden Gonosz útjából, és általában nem sokat vár az élettől, ahogy mi sem, a türelmesek, az alázatosak, az igazságosak” – akkor ez, ha hidegen és elfogulatlanul hallgatjuk, voltaképp semmi többet nem jelent, mint: „mi gyengék bizony gyengék vagyunk; jó, ha semmi olyat nem teszünk, *amihez nem vagyunk elég erősek*”; csakhogy ez a keserves tényállás, ez a legalacsonyabb rendű okosság, mely még a rovarokban is megvan (akik

nagy veszély esetén alkalmasint döglötnék tettetik magukat, hogy ne kelljen „túl sokat” tenniük), a tehetetlenség eme hamispénzverésének és önbecsapásának köszönhetően a lemondó, csendes, kiváráó erény díszruháját öltötte magára, mintha a gyengének épp a gyengesége – azaz a *lényege*, tevékenysége, egyedüli elkerülhetetlen és levethetetlen létezésének-valóságának egésze – önkéntes teljesítmény, valami akart, választott dolog, *tett, érdem* volna. Egy efféle fából faragott embernek *szüksége van* az indifferens, szabadon választó „szubjektumba” vetett hitére, mégpedig az önfenntartási, önigenlési ösztönből fakadóan, amelyben rendszerint minden hazugság szentesítődik. A szubjektum (vagy, hogy népszerűbben mondjuk, a *lélek*) talán ez oknál fogva volt mostanáig a legjobb hittétel a Földön, mert a halandók, a gyengék és a mindenféle fajtából való elnyomottak többségének számára lehetővé tette ama fenséges önámítást, hogy magát a gyengeséget szabadságként, ilyen-olyan létüket pedig *érdemként* értelmezzék.

14.

– Le akar valaki egy kicsit tekinteni, s pillantásával ama titok mélyére hatolni, hogyan *fabrikálnak eszményeket* a Földön? Kinek van mersze hozzá?... Rajta hát! Itt szabad a pillantás ebbe a sötét műhelybe. Várjon még egy pillanatig, Kotnyeles és Vakmerő uram:⁴¹ szemének először hozzá kell szoknia ehhez a hamiskás csillogású fényhez... Így, elég! Most beszéljen! Mi történik odalent? Mondja csak ki, mit lát, minden kíváncsiságok legveszedelmesebbjének embere – most *én* vagyok az, aki fülel. –

– „Semmit sem látok, ám annál többet hallok. Óvatos, alattomos, halk susmorgás és sűgás-bűgás hallatszik minden sarokból és zugból. Az az érzésem, hazudnak; cukormázás szelídség tapad minden hanghoz... A gyengeséget készülnek *érdemmé* áthazudni, ehhez nem fér kétség – úgy van, ahogy mondta.” –

– Tovább!

– „s a tehetetlenséget, mely nem áll bosszút, »jóssággá« hazudják; az aggodalmaskodó alacsonyrendűséget »alázattá«, a gyűlölt személyeknek való behódolást »engedelmességgé« (nevezetesen olyan valakinek, akiről azt mondják, az ő parancsolata ez a behódolás, – Istennek nevezik). A gyenge ember inoffenzív karaktere, maga a gyávaság is, ami gyakori jellemvonása, az ajtónál-állása, elkerülhetetlen várni-muszája itt a »türelem« jámbor nevét kapja, amelyet az erénynek is neveznek; a nem-tudom-megbosszulnit nem-akarom-megbosszulninak hívják, talán még megbocsátásnak is (>mert *ők* nem tudják, mit cselekszenek – egyedül mi tudjuk, hogy *ők* mit cseleksze-

⁴¹ Herr Vorwitz und Wagehals

nek!«⁴² Beszélnek az »ellenségeink iránti szeretetről«⁴³ is – és izzadnak, miközben ezt mondják.”

– Tovább!

– „Nyomorúságosak ők, ehhez nem fér kétség, mindezek a susmorgók és zug-pénzhamisítók, még ha ott gubbasztanak is egymást melegítve – ám azt mondják nekem, hogy nyomorúságuk isteni kiválasztás és kitüntetés, hogy a verést azok a kutyák kapják, amelyeket a legjobban szeretnek; talán ez a nyomorúság előkészítés is, próbatétel, iskolázás, talán még több – valami, ami egyszer majd beszámíttatik, s amit óriási kamattal fizetnek ki aranyban, á dehogy! boldogságban. Ezt nevezik ők »üdvösségnek«.”

– Tovább!

– „Most értésemre adják, hogy nemcsak jobbak ők a hatalmasoknál, a Föld urainál, kiknek talpát nyalniuk kell (*nem félelemből, semmiképp sem félelemből*)! hanem mert Isten parancsolja a tiszteletet minden felső hatalmasság iránt)⁴⁴ – hogy nemcsak jobbak ők, hanem »jobb soruk is van«, vagy mindenesetre jobb lesz majd egyszer. De elég! elég! Ezt nem állhatom tovább. Rossz levegő! Rossz levegő! Eme műhelyt, ahol az *eszményeket fabrikálják* – nekem úgy tűnik, merő hazugságok bűze lengi be.”

– Nem! Csak egy pillanatra még! Még nem szólt semmit a fekete mágia eme művészeinek mesterművéről, kik mindenből, ami fekete, fehérséget, tejet és ártatlanságot állítanak elő: – nem vette észre, miben emelkedett tökélyre rafinériájuk, mi az ő legmerészebb, legfinomabb, legelmésebb, leghazugabb műfogásuk? De csak vigyázzon! Ezek a pinceállatok, telve bosszúval és gyűlölettel – mit is cselekszenek ők, éppen bosszúból és gyűlöletből? Hallotta valaha is ezeket a szavakat? Csupán a szavaikban bízva, sejtene-e, hogy csupa ressentiment-ember veszi körül?...

– „Értem. Újra kitárom a fülem, (s az orromat, ah! ah! ah!, befogom). Most hallom csak, amit már oly sokszor mondogattak: »Mi jók – *mi vagyunk az igazságosak*« – ők nem megtorlásnak hívják, amit követelnek, hanem »az igazságosság diadalának«; nem az ellenségük az, amit gyűlölnék, nem!, ők az »*igazságtalanságot*«, az »istentelenséget« gyűlölik; nem a bosszú reménye, az édes bosszú mámora (– »édessége a csurgó mézénél is erősebb«, ahogy már Homérosz⁴⁵ is nevezte) az, amiben hisznek és reménykednek, hanem Istennek, az *igazságos* Istennek az istenteleneken aratott győzelmében; s

⁴² Vö. Lukács evangélioma. 23. 34. „Atyám! bocsásd meg nekik; mert nem tudják mit cselekszenek.”

⁴³ Vö. Máté 5. 44; Lukács 6. 27.

⁴⁴ Vö. „Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.” In: *Pál levele a rómareliekhez*. 13. 1.

⁴⁵ Homérosz: *Iliász*. XVIII. 109. (Devecseri Gábor ford.), Európa, 1985.

nem a gyűlöletben, hanem a »szeretetlenben való testvéreik«⁴⁶ – ahogy ők mondják, minden jó és igazságos ember a világon – azok, akik szeretnivalónak megmaradnak még nekik a Földön.”

– És minek nevezik azt, ami az élet minden gyötrelméért vigaszul szolgál nekik – minek nevezik fantazmagóriájukat a megelőlegezett jövőbeli üdvösségről?

– „Hogyan? Jól hallom? Az »utolsó ítéletnek«, az ő országa, »Isten országa«⁴⁷ eljövételének nevezik – *addig is* azonban »hitben«, »szeretetlenben«, »reményben« élnek.”

– Elég! Elég!

15.

Mibe vetett hitben? Mi iránt érzett szeretetben? Miben való reményben? – Ezek a gyengék! – tudniillik egyszer valamikor *ők* is az erősek akarnak lenni, ehhez nem fér kétség, valamikor az *ő* „országuknak” is el kell jönnie – ők egyszerűen „Isten országának” mondják, miként már szóltam erről: hisz oly alázatosak mindenben! Már ahhoz is, hogy *ezt* megérje az ember, sokáig kell élnie, a halálon is túl, – hát igen, az örök élet szükségeltetik ahhoz, hogy az ember – úgyszintén örökké – „Isten országában” kárpótolhassa magát ama „hitben, szeretetben és reményben” eltöltött földi életért. Kárpótolva miért? Kárpótolva mi által? Dante – meglátásom szerint – durván melléfogott, amikor rémületet keltő találékonsággal a következő feliratot véste poklának kapuja fölé: „engem is az örök szeretet teremtett”:⁴⁸ – a keresztény Paradicsom és az „örök üdvösség” kapuja felett mindenesetre több joggal állhatna a felirat: „engem is az örök *gyűlölet* teremtett” – feltéve, hogy igazság állhatna hazugsághoz vezető kapu fölött! Mert *mi* is e Paradicsom üdvössége? ... Talán kitaláljuk már; de jobb, ha egy efféle dolgokban nem alábecsülendő tekintély tanúskodik határozottan mellettünk, Aquinoi Tamás, a nagy tanító és szent. „Beati in regno coelesti”, mondja szelíden mint egy bárány, „videbunt poenas damnatorum, *ut beatitudo illis magis complaceat*.”⁴⁹

⁴⁶ „Titeket pedig gyarapítson az Úr és tegyen bőségesekké az egymás iránt és mindenki iránt való szeretetben, a milyenek vagyunk mi is ti irántatok;” In: *Pál I. levele a thessalonikabeliekhez*. 3. 12.

⁴⁷ Vö. *János evangéliuma* 18. 36.

⁴⁸ Vö. „Isten Hatalma emelt égi kénnyel, / az ős Szeretet és a fő Okosság” Dante: *Pokol*. III. 5–6. (Babits Mihály ford.), Európa, 1982.

⁴⁹ A boldogok a mennyországban látni fogják a kárhozottak büntetését, hogy boldogságuk még inkább örömeikre legyen. In: *Summa Theologiae*. III. Supplementum II. Quaestio XCIV, Art. 1.

Vagy, ha erősebb hangnemben akarjuk hallani, netán egy diadalmas egyház-
 atya⁵⁰ szájából, ki óva intette keresztényeit a nyilvános színjátékok kegyet-
 len gyönyöreitől – miért is? „Mert hát a hit sokkal többet nyújt nekünk –
 mondja a de spectac. XXIX. szakaszában –, *sokkal erőteljesebbet*; hisz a meg-
 váltásnak köszönhetően egészen más örömök közül választhatunk; az atlét-
 ák helyett ott vannak a mi mártírjaink; ha vért akarunk, nos, akkor ott van
 nekünk Krisztus vére... S gondoljátok csak el, mi vár ránk majd visszajöve-
 telének, diadalának napján!”⁵¹ – s akkor így folytatja, az elragadtatott vizio-
 nárius: „At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et perpetuus iudicii
 dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta saeculi vetustas et tot
 ejus nativitates uno igne haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo! *Quid
 admirer! Quid rideam! Ubi gaudeam! Ubi exultem*, spectans tot et tantos re-
 ges, qui in coelum recepti nuntiabantur, cum ipso Jove et ipsis suis testibus
 in imis tenebris congemescerent! Item praesides” (a provinciák helytartói)
 „persecutores dominici nominis saevioribus quam ipsi flammis saevierunt
 insultantibus contra Christianos liquescentes! Quos praeterea sapientes
 illos philosophos coram discipulis suis una conflagentibus erubescerent,
 quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non
 in pristina corpora redituras affirmabant! Etiam poetas non ad Rhadamanti
 nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes! Tunc magis trago-
 edi audiendi, magis scilicet vocales” (erősebb hangon, még bőszebb kiabálók)
 „in sua propria calamitate; tunc histriones cognoscendi, solutiores multo per
 ignem; tunc spectandus auriga in flammea rota totus rubens, tunc xystici
 contemplandi non in gymnasiis, sed in igne jaculati, nisi quod ne tunc quidem
 illos velim vivos,⁵² ut qui malim ad eos potius conspectum *insatiabilem* con-
 ferre, qui in dominum desaevierunt. »Hic est ille, dicam, fabri aut quaes-
 tuariae filius«” (ahogy minden, ami ezután következik, különösen pedig Krisz-
 tus anyjának eme, a Talmudból ismert megjelölése is mutatja, Tertullianus
 ettől fogva a zsidókra gondol), „»sabbati destructor, Samarites et daemonium
 habens. Hic est, quem a Juda redemistis, hic est ille arundine et colaphis
 diverberatus, sputamentis dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est, quem
 clam discentes subripuerunt, ut resurrexisse dicatur vel hortulanus detraxit,
 ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur.« Ut talia spectes, *ut
 talibus exultes*, quis tibi praetor aut consul aut quaestor aut sacerdos de sua
 liberalitate praestabit? Et tamen haec jam habemus quodammodo *per fidem*
 spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt, quae nec oculus
 vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt?” (I. Kor. 2, 9.) „Cre-

⁵⁰ Quintus Septimius Florens Tertullianus (Kr. u. 150–230 táján) egyházatya, patrisztikus gondolkodó.

⁵¹ Tertullianus: *De Spectaculis*. 29.

⁵² Az eredeti Tertullianus szövegben „vivos” helyett „visos” áll.

do circo et utraque cavea” (első és negyedik sor, vagy, mások szerint, komikus és tragikus színpad) „et omni stadio gratiora.”⁵³ – *Per fidem*:⁵⁴ amint írva vagon.

⁵³ Tertullianus: *De Spectaculis*. 30. „Hátra van még azonban egy egészen más látványosság, a végső és örök ítélet napja, az, melyet a pogányok nem várnak, az, melyet kinevetnek, amikor evilágnak annyi ócskaságát és minden szüleményét egy tűz emészt meg. Mily hatalmas lesz a látványosság! *Mit csodáljak? Mit nevessek? Minek örvendjek, minek örüljek*, annyi és megannyi királynak, akiről hirdetik, hogy felveszik a mennybe, amikor maga Jupiter és vele együtt tanúi a külső sötétségben sóhajtoznak? Hasonlóképpen annak, hogy a helytartók, akik vadul üldözték a krisztusi nevet, akik lihegve tűzzel támadtak a keresztényekre, eltűnnek a lángokban? Minek még tovább? Az okos bölcselők, akik tanítványaik színe előtt és velük együtt borulnak lángba elpirulva, akik azt bizonygatták, hogy semmi sem tartozik Istenre, akik azt tanították, hogy vagy egyáltalán nincs lélek, vagy ha van, akkor az nem fog korábbi testébe visszatérni? Még a költők is, akik nem Rhadamantis, nem is Minos, hanem a fel sem tételezett Krisztus ítélőszéke előtt fognak reszketni? Akkor inkább kell majd meghallgatni a tragikus színészt, saját balsorsukon tudniillik még jobban fognak kiabálni; akkor érdemes megismerni a színészeket, amikor annyian oszlanak el a tűzben; akkor lesz igazán látványos a lángokban forgoló kocs, amikor már teljesen izzó vörös lesz; akkor meg lehet majd szemlélni a versenyzőket, amikor nem a gyakorló téren, hanem a tűzben hemperegnek, ha ugyan nem szemlélem majd szívesebben azokat, inkább nem szegezem *kielégíthetetlen* pillantásomat azokra, akik az Úr ellen esztelelenül kikeltek! Ezt mondanám nekik: itt van az ácsnak és a szolgálóleánynak a fia (Mt 13,55), itt van a szombat lerontója (Jn 5,18), a samaritánus, akinek démona van (Jn 5, 18), itt van az, akit Júdástól megvertetek (Mt 26 14; Lk 22, 4), ez az, akit náddal és pofonokkal megvertetek (Mt 26, 67; Mk 14, 65), leköpdösve elcsúfitottatok, ecettel és epével megittattatok (Jn 19, 29); ez az, akit a tanítványok titokban elloptak, hogy azt mondassák, feltámadott, akit a kertész eltakarított onnan, nehogy zöltségét a sok látogató összetapossa! Milyen praetor, milyen konzul vagy quaestor, pogány pap nagylelkűsége tudja megadni neked, hogy ilyeneket láss és ilyenek fölött örvendezz? Ez azonban valamilyen módon már megvan nekünk, a Lélek hite által képzeletben előttünk van. Hát akkor még milyenek azok, melyeket 'sem szem nem látott, sem fül nem hallott, sem ember szívében fel sem merült' (1 Kor 2, 9)? Gondolom, kedvesebb a cirkusznál, mindkét féle játéknál (értsd: tragédiánál és komédiánál) és minden porondnál.” In: *Tertullianus művei*. Szent István Társulat, 1986, 294–295. old. (Ványó László ford.)

⁵⁴ hit által

Jussunk hát a végére! A két *ellentétes* érték, „jó és rossz”, „jó és gonosz” félelmetes, évezredekben át tartó harcot vívott egymással a Földön; s bármennyire is bizonyos, hogy a második érték már régóta nagyobb súllyal esik a latba, még most sincs hiány olyan helyekből, ahol a harcot döntetlenül vívják tovább. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy eme harcot időközben egyre magasabb régiókba emelték, s éppen ezáltal egyre mélyebbé, egyre szellemibbé lett: úgyhogy manapság talán nincs biztosabb jele a „magasabb *rendű természetnek*”, a szellemibb természetnek, mint hogy a fenti értelemben meg hasonlottságot hordozzon magában, és még valóban eme ellentétek küzdőtere legyen. „Róma Júdea ellen, Júdea Róma ellen” – ez a szimbóluma ennek a harcnak, egy olyan írásba foglalva, mely eleddig az emberiség egész története folyamán olvasható maradt: – nem volt eddig nagyobb esemény, mint *ez* a harc, mint *ez* a kérdésfeltevés, mint *ez* a halálos gyűlölséggel teli elmentmondás. Róma magát a természetellenességet, úgyszólván a saját antipódikus monstrumát érezte a zsidóban; Rómában a zsidót olyannak tekintették, mint akire „az egész emberi nem gyűlöletét *bizonyították rá*”:⁵⁵ joggal, már amennyiben jogunk van az emberi nem üdvét és jövőjét egybekapcsolni az arisztokratikus értékek, a római értékek feltétlen uralmával. Mily érzésekkel viseltettek viszont a zsidók Rómával szemben? Ezernyi jelből kitaláljuk; de elég, ha egyszer újra lelkünkbe idézzük János Apokalipszisé, a legfékevesztettebbet minden írásos kifakadás közül, amely a bosszú lelkiismeretén szárad. (Egyébiránt ne becsüljük alá a keresztény ösztön mély következetességét, amint éppen a gyűlölet eme könyvének címlapjára véste rá a szeretet követőjének nevét, ugyanazét, kinek ama szerelmes-rajongó evangéliumot tulajdonította –: rejlik ebben egy darabka igazság, bármennyi irodalmi hamispenzverés is szükségeltetett eme cél eléréséhez.) Hisz a rómaiak voltak az erősek és az előkelők, akiknél erősebbeket és előkelőbbeket eddig soha nem hordott hátán a Föld, de még álmodni sem lehetett soha erősebbekről és előkelőbbekről; minden, ami fennmaradt tőlük, minden felirat elragadtatással tölt el bennünket, feltéve hogy megsejtjük, *mi* is az, ami itt írásba foglalja magát. A zsidók ezzel szemben a par excellence ressentiment ama papi népét alkották, akikben kivételes népies-morális zsenialitás lakozott: hogy átérezzük, mi az első- és mi az ötödrangú, vessük csak össze a rokon-tehetséges népeket, például a kínaiakat vagy a németeket, a zsidókkal. S közülük ki *győzedelmeskedett* – ez idő szerint –: Róma vagy Júdea? De hisz efelől semmi kétség: vegyük csak fontolóra, kik előtt hajlonganak manapság még magában Rómában is, mint minden legfőbb érték megtestesítői előtt – és nem csupán Rómában, hanem szinte a fél világon, mindenütt, ahol csak

⁵⁵ Tacitus: *Évkönyvek*. XV. Könyv, 44. (Borzsák István ford.)

az ember szeliddé lett vagy szelíd akar lenni –, *három zsidó* előtt, mint tudjuk, és *Egy zsidó nő* előtt (a Názáreti Jézus, Péter a halász, Pál a szőnyegszövő és az elején említett Jézus – Máriának nevezett – anyja előtt). Ez igen különös: Róma – minden kétséget kizáróan – alulmaradt. Igaz ugyan, hogy a reneszánszban megtapasztalhattuk a klasszikus eszmény, minden dolgok előkelő értékelési módjának ragyogóan-félelmetes újjáéledését: akár valami eszméltre térő tetszhalott, maga Róma mozgolódott az új, reája épült, judaizált Róma nyomasztó súlya alatt, mely immár az ökumenikus zsinagóga látványát nyújtotta és az „egyház” nevet viselte: ám nyomban újra Júdea diadal-maskodott, ama gyökeréig csőcselékszerű (német és angol) ressentiment-mozgalomnak köszönhetően, amelyet reformációnak neveznek, hozzászámítva szükségyszerű következményét, az egyház helyreállítását – és a klasszikus Róma ódon síri nyugalmának helyreállítását is. A Francia Forradalommal aztán Júdea még egyszer győzedelmeskedett – még határozottabb és mélyebb értelemben is, mint hajdanában – a klasszikus eszmény felett: az utolsó politikai előkelőség, amely létezett Európában, a *francia* tizenhetedik és tizennyolcadik évszázadé, összeroppant a népi ressentiment-ösztönök súlya alatt – nagyobb ujjongást, zajosabb lelkesedést soha nem hallott még a világ! Bár igaz, hogy ennek kellős közepén történt a legóriásibb, a legváratlanabb: maga az antik eszmény lépett *testet öltve* és hallatlan pompával az emberiség szeme és lelkiismerete elé, – és a ressentiment-nak a *legtöbbek előjogát* hirdető régi hazugság jelszavával szemben, az alacsonyabb állapotra, lealacsonyításra, egyenlősdíre, az ember hanyatlására és alkonyatára irányuló akarattal szemben még egyszer, erősebben, egyszerűbben, nyomatékosabban mint valaha, felharsant a félelmetes és magával ragadó ellenjelszó, a *legkevesebbek előjogának* jelszava! Akár valami utolsó ujjmutatás a *másik* út felé, tünt fel Napóleon, ama legeggyedülőbb és legkésőnszülottebb ember, aki valaha is létezett, és benne a *magánvaló előkelő eszmény* testet öltött problémája – gondoljuk csak meg jól, *micsoda* probléma is ez: Napóleon, az *embertelen ember* és az *emberfeletti ember* eme szintézise...

17.

– S ezzel vége? Minden eszmény-ellentét eme legnagyobbika ezzel minden időkre ad acta tétetett? Vagy csak elnapolták, hosszú időre elnapolták?... Nem kell-e egyszer valamikor, sokkal hosszabb előkészület után, a régi tűznek még sokkal félelmetesebben fellángolnia? Mi több: nem éppen *ezt* kellene-e teljes erővel kívánnunk? sőt akarnunk? sőt elősegítenünk?... Aki ezen a ponton, olvasóimhoz hasonlóan, elkezd gondolkodni, tovább gondolkodni, az aligha fog egyhamar a végére jutni, – elég ok ez nekem, hogy én magam eljussak a végére, feltéve hogy már rég kellőképpen világos lett, mit is *akarok* én, mit is *akarok* én éppen ama veszedelmes jelszóval, amely leg-

utóbbi könyvem borítóján írva áll: „*Jón és Gonoszon túl*”... Ez a legkevésbé sem azt jelenti, hogy: „*Jón és Rosszon túl*”. —

Megjegyzés. Élek a jelen értekezés kínálta alkalommal, hogy nyilvánosan és formálisan kifejezésre juttassam ama kívánságomat, melyet eddig csupán tudósokkal folytatott alkalmankénti beszélgetésekben nyilvánítottam ki: hogy tudniillik kívánatos volna, ha valamelyik filozófiai fakultás a *moráltörténeti* tanulmányok elősegítését célzó pályázati kiírások sorozatával szerezne magának érdemeket: — ez a könyv talán arra szolgál, hogy megadja az erőteljes kezdőlökést éppen egy ilyen irányba. Egy efféle lehetőségre való tekintettel javasolnám az alábbi kérdést: éppannyira kiérdemli a filológusok és történészek, miként a voltaképpeni hivatásos filozófia-tudósok figyelmét.

„*Milyen újmutatásokat ad a nyelvtudomány, különösen pedig az etimológiai kutatás a morális fogalmak fejlődéstörténetére vonatkozóan?*”

— Másrészt persze éppannyira szükséges eme (az eddigi értékelések *értékével* kapcsolatos) probléma tanulmányozásának megnyerni a fiziológusokat és a medikusokat, elérni részvételüket: ebben a vonatkozásban a szakfilozófusokra bízhatnánk, hogy ebben az egyedi esetben is szószólóként és közvetítőként lépjenek fel, miután a filozófia, fiziológia és orvostudomány eredetileg oly merev, oly bizalmatlan viszonyát egészében sikerrel alakították át a legbarátabb és leggyümölcsözőbb eszmecserévé. Valójában minden értéktábla, minden „kell”, melyről a történelem vagy az etnológiai kutatás ismerettel bír, először is *fiziológiai* megvilágításra és értelmezésre szorul, mindenesetre még inkább, mint pszichológiai; s ugyanígy vár mindegyik az orvostudomány felől érkező kritikára is. A kérdést: milyen *értékkel* bír ez vagy az az értéktábla és „morál”? a legkülönbözőbb perspektívákba kell helyezni; különösen a „milyen *értelemben* értékes?” kérdését nem lehet eléggé finoman kielemezni. Olyasvalami például, ami szemmel láthatóan értékes volna egy fajta lehető leghosszabb fennmaradási képessége (vagy egy meghatározott klímához való alkalmazkodóképességének erősítése vagy a legnagyobb számban való fennmaradása) szempontjából, korántsem bírna ugyanazzal az értékkel, ha például egy erősebb típus kiformalásáról volna szó. A többség java és a legkevesebbek java — ezek ellentétes érték-szempontok: hogy valaki az első szempontot már *önmagában* is magasabb értékűnek tekintse — ezt ráhagyjuk az angol biológusok naivitására... Immáron minden tudománynak a filozófus jövőbeli feladatát kell munkájával előkészítenie: úgy értvén eme feladatot, hogy a filozófusnak meg kell oldania az *érték problémáját*, valamint meg kell határoznia az *értékek rangsorát*. —

Második értekezés

„BŰN”, „ROSSZ LELKIISMERET” ÉS ROKON DOLGOK

1.

Olyan állatot kitenyészteni, amelynek *szabad ígéretet tennie* – vajon ez nem épp az a paradox feladat-e, amelyet a természet szabott magának az embert illetően? nem ez az ember voltaképpeni problémája?... Annak szemében, aki az ellene ható erőt, a *feledékenység* erejét, teljes értékében méltányolni tudja, annál bámulatosabbnak kell tűnjék, hogy ez a probléma nagymértékben megoldódott. A feledékenység nem csupán vis inertiae,⁵⁶ ahogy a felületes gondolkodásúak hiszik, hanem sokkal inkább a gátlásnak aktív, a legszigorúbb értelemben vett pozitív képessége, amelynek javára írható, hogy amit csak megélünk, megtapasztalunk, magunkba fogadunk, éppoly kevésbé lép a tudatunkba a megemésztés (nevezhetnénk „lelki bekebelezésnek” is) állapotában, mint amennyire az az egész ezerszeresen sokrétű folyamat, amellyel testi táplálkozásunk, az úgynevezett „bekebelezés” zajlik. Ideiglenesen bezárni a tudat ajtóit és ablakait; háborítatlannak maradni a lármától és a harctól, amellyel kiszolgáló szerveink alvilága dolgozik egymásért és egymás ellen; egy kis csend, egy kis tabula rasa a tudatban, hogy ismét tér nyíljon valami újnak, mindenekelőtt az előkelőbb funkcióknak és funkcionáriusoknak, a kormányzásnak, előrelátásnak, előre elrendelésnek (mert szervezetünk oligarchikus rendre épül) – ez hát a haszna, mint mondtuk, az aktív feledékenységnek, úgyszólván a kapuőrnek, a lelki rend, nyugalom, etikett őrzőjének: amiből rögtön láthatjuk, hogy boldogság, derű, remény, büszkeség és *jelen* miért nem létezhetne feledékenység nélkül. Azt az embert, akiben ez a gátló apparátus kárt szenved és nem működik rendesen, a diszpeptikushoz hasonlíthatjuk (s nemcsak hasonlíthatjuk) – semmit sem „emészt meg”... Épp ez a szükségképpen feledékeny állat, akiben a fe-

⁵⁶ tehetetlenségi erő

lejtés az erőt, a *robustus* egészség egy formáját jeleníti meg, ím egy ellenképességet tenyésztett ki magában, az emlékezetet, amelynek segítségével bizonyos esetekre kikapcsolja a feledékenységet, – azokra az esetekre tudniillik, amikor ígéretet kell tenni: ez hát semmi esetre sem csupán valami passzív nem-tudni-újra-szabadulni az egyszer bevésődött benyomástól, nem csupán az egyszer adott szó lerázhatatlan kötelme okozta emésztési zavar, hanem aktív nem-*akarni*-többé-szabadulni és az egyszer akartat tovább-és-tovább-akarni – ez az *akarat* voltaképpeni *emlékezte*: úgyhogy az eredeti „akarom”, a „meg fogom tenni” és az akarat tulajdonképpeni kisülése, az *aktusa* közé aggály nélkül közbeiktatható az új, idegen dolgok, körülmények, mi több akaratí aktusok világa, anélkül hogy az akarat eme hosszú lánc megszakadna. De mennyi mindent előfeltételez mindez! Hogy a jövővel ily módon előre rendelkezék, mennyire meg kellett az embernek először tanulnia, hogy a szükségszerű történet elválassa a véletlenszerűtől, hogy kauzálisan gondolkodjék, hogy a távolit jelenvalónak lássa és megelőlegezze, hogy biztonsággal szabja meg, mi a cél és mi elérésének eszköze, hogy egyáltalán számolni, kiszámítani tudjon, – magának az embernek először is mennyire *kiszámíthatóvá, szabályossá, szükségszerűvé* kellett lennie, még önmagáról alkotott elképzelésében is, hogy végül olyképpen, ahogyan azt egy ígéretet tevő teszi, mint *jövőért* kezeshessen önmagáért!

2.

És éppen ez a *felelősség* eredetének hosszú története. Az a feladat, hogy egy olyan állapot tenyészünk ki, amelynek szabad ígéretet tennie, feltételként és előkészítésként – ahogy az már világossá lett számunkra – azt a közelebbi feladatot rejti magában, hogy az embert először bizonyos fokig szükségszerűvé, egyformává, az egyenlők közt egyenlővé, szabályossá és ennél fogva kiszámíthatóvá *tegye*. Annak roppant munkája, amit én a „szokáserkölcserkölcsisége” megjelöléssel illettem (vö. Hajnalpír I. 9., 14., 16. aforizmák) – az embernek önmagán való voltaképpeni munkálkodása az emberi nem leghosszabb ideig tartó korszakában, *történelem előtti* munkálkodásának egésze ebben leli meg értelmét, grandiózus igazolását, bármennyi keménység, zsarnokság, eltompultság és idiotizmus lakozik is benne: az embert – a szokáserkölcserkölcsiségeinek útján, valamint a szociális kényszerzubbony segítségével – valóban kiszámíthatóvá *tették*. Álljunk ezzel szemben a roppant folyamat végére, oda, ahol a fa végre megtermi gyümölcseit, ahol a társadalom és a szokáserkölcserkölcsisége végre napvilágra hozza azt, *amihez* csupán eszköz volt: ekkor mint fájának legérettebb gyümölcseire lelünk rá a *szuverén individuumra*, a csak önmagával azonosra, a szokáserkölcserkölcsiségétől újra eloldozottra, az autonóm erkölcsfölötti individuumra (mert „autonóm” és „erkölcsi” kizárja egymást), egyszerűen a saját, független és

tartós akarat emberére, akinek *szabad ígéretet tennie* – s benne a büszke, minden izomrostban ott remegő tudatra, annak tudatára, hogy *mi* is az, ami itt végül kiharcoltatott és testet öltött benne, a hatalom és a szabadság voltaképpen tudatára, egyáltalán az ember beteljesülésének érzetére. Ez a szabaddá lett ember, akinek valóban *szabad* ígéretet tennie, a *szabad* akarat eme ura, ez a szuverén – hogy is ne tudná ő, micsoda fölényrel rendelkezik így mindazokkal szemben, kiknek nem áll szabadságukban ígéretet tenni és önmagukért kezeskedni, hogy mennyi bizalmat kelt, mennyi félelmet és mennyi tiszteletet – „megérdemli” mindhármát –, hogy is ne tudná ő, hogy ezzel az önmaga fölötti uralommal szükségképp kezébe adatik a körülmények, a természet, valamint minden akaratgyengébb és megbízhatatlanabb kreatúra fölötti uralom is? A „szabad” ember, a tartós és törhetetlen akarat birtokosa ebben a birtoklásban saját *értékmérőjét* is meglesi: önmagából másokra kitekintve osztogat tiszteletet vagy megvetést; és éppoly szükségszerűséggel, miként a hozzá hasonlókat tiszteli, az erőseket és megbízhatóakat (azokat, akiknek *szabad* ígéretet tenniük), – tehát mindenkit, aki mint valami szuverén tesz ígéretet, nehezen, ritkán és lassan, aki fukarkodik a bizalmával, aki *kitiűntet* a bizalmával, aki a szavát adja, mint olyasvalamit, amiben bízni lehet, mert elég erősnek tudja magát, hogy még szerencsétlenségek, még „a sors ellenére” is megtartsa –: éppoly szükségszerűséggel tart majd készenlétben egy rúgást a ványadt és megbízhatatlan fráterek számára, akik ígérnek anélkül, hogy szabad volna ezt tenniük, valamint nádpálcáját a hazug számára, aki már abban a pillanatban megszegi adott szavát, amikor az ajkán kiejti. A *felelősség* rendkívüli privilégiumáról való büszke tudomás, a tudata ennek a ritka szabadságnak, ennek a hatalomnak önmaga és a sors felett lelke legmélyebb rétegeibe hatolt és ösztönné lett, domináns ösztönné: – hogyan nevezi majd ezt a domináns ösztönt, feltéve, hogy szükségesnek talál valamely szót a megjelölésére? De hát ehhez nem férhet kétség: ez a szuverén ember a *lelkiismeretének* nevezi majd...

3.

A lelkiismeretének?... Már előre kitalálhatjuk, hogy a „lelkiismeret” fogalma, amellyel itt legfelsőbb, szinte megütköztető kiformalódásában találkozunk, már hosszú történetre és forma-változásra tekinthet vissza. Hogy szabad legyen kezeskednie önmagáért és büszkén tegye ezt, tehát önmagára is *szabad legyen Igent mondania* – ez, mint mondtuk, érett gyümölcs, de *kései* gyümölcs is: – mily sokáig kellett ennek a gyümölcsnek fanyarul és savanykásan a fán csüngenie! És még sokkalta hosszabb ideig a csíráját sem láttuk egy efféle gyümölcsnek, – senki sem kecsegtethetett volna vele bennünket, bármennyire is bizonyos, hogy a fán minden előkészítettett rá és épp őérte volt sarjadóban! – „Miként lehet az ember-állat számára emlékezetet kreálni? Miként lehet valamit úgy bevésni ebbe a részben tompa, rész-

ben hebehurgya pillanat-értelemben, ebbe a testet öltött feledékenységbe, hogy az meg is maradjon benne?”... Képzeltük, hogy ezt az ősrégi problémát nem éppen finom válaszokkal és eszközökkel oldották meg; sőt talán nincs is semmi az ember egész előtörténetében, ami félelmetesebb és rémítőbb volna a *mnemotechnikájánál*. „Hogy valami megmaradjon az emlékezetben, bele kell égetnünk:”⁵⁷ csak ami szüntelenül *fájdalmat okoz*, marad meg az emlékezetben” – íme egy főtétel a világ legrégebbi (sajnos úgyszintén a leghosszabb életű) pszichológiájából... Sőt azt is mondhatnánk, hogy mindenütt, ahol most még ünnepélyességre, komolyságra, titokra, komor színekre akadunk a Földön az ember és a nép életében, valami *továbbhat* abból a borzadályból, amely egykoron az ígéret, az adott szó, a fogadalom velejárója volt szerte a világon: a múlt, a leghosszabb, legmélyebb, legzordabb múlt fuvallata csap meg bennünket, és eme múlt buzog fel bennünk, amikor „komolyak” leszünk. Soha nem ment vér, győtrelem és áldozat nélkül, mikor az ember szükségesnek találta, hogy emlékezetet kreáljon magának: a legborzongatóbb áldozatok és zálogok (idetartoznak az elsőszülött áldozatok), a legundorítóbb csonkítások (például a kasztrációk), a rituálé legkegyetlenebb formái minden vallási kultuszban (s minden vallás legmélyebb alapja a kegyetlenségek rendszere) – mindez abból az ösztönből veszi eredetét, mely a mnemonika leghatalmasabb segédeszközét a fájdalomban sejtette meg. Bizonyos értelemben az askézis egésze idetartozik: egypár eszmét kiolthatatlanná, mindenütt jelenvalóvá, feledhetetlenné, „fix”-szé kell tenni, mindezt pedig abból a célból, hogy az idegrendszer és az intellektuális rendszer egészét ezekkel a „fixa ideákkal”⁵⁸ hipnotizálni lehessen – az askétikus procedúrák és életformák pedig arra szolgáló eszközök, hogy eme ideákat megváltsák minden egyéb idea konkurenciájától, hogy „feledhetetlenné” tegyék őket. Minél rosszabb volt az emberiség „emlékezete”, annál félelmetesebb látványt nyújtottak mindig is szokásai; a büntetőtörvények szigora különösen mércéül szolgál arra, mennyi fáradtságába került az emberiségnek, hogy legyőzze a feledékenységet, és hogy az affektus és a vágy eme pillanat-rabszolgái számára *jelenvalóként* őrizze meg a szociális együttélés egypár primitív követelményét. Mi németek bizonyonnyal nem úgy gondolunk magunkra, mint valami különösen kegyetlen és keményszívű népre, még kevésbé, mint valami különösen könnyelműre és csupán-a-mának-előre; ám vessünk csak egy pillantást régi büntető rendszabályainkra, hogy rájöjjünk, micsoda vesződséggel is jár ezen a földön „a gondolkodók népét” kitenyészteni (akarom mondani: Európának *azt a* népét, amelynek körében még manapság is a bizalom, komolyság, ízléstelenség és tárgyilagosság maximumát találjuk, s amelynek eme tulajdonságokkal joga van Európa min-

⁵⁷ einbrennen

⁵⁸ Németül „rögeszmét” jelent.

denféle mandarinját kitenyészteni). Ezek a németek félelmetes eszközökkel emlékezetet kreáltak maguknak, hogy úrrá legyenek csöcselészerű alap-ösztöneiken és ezen ösztönök brutális otrombaságán: gondoljunk csak a régi német büntetésekre, például a megkövezésre (a malomkő a bűnös fejére esik – már a mondában is), a keréketörésre (a német géniusztól kiöltött legjellemzőbb találmány és specialitás a büntetés birodalmában!), a karróba húzásra, a lovakkal való széttépetésre vagy eltiportatásra (a „felnégyelésre”), a gonosztevőnek forró olajban vagy borban való megfőzésére (még a tizennegyedik és tizenötödik században is), az igen kedvelt nyúzásra („szíjhasítás”), húsdarabok kimetszésére a mellkasból; s alkalmasint arra is, amikor mézzel kenték be a gonosztevőt, majd otthagyták a tűző napon a legyek prédájául.⁵⁹ Efféle képek és eljárások segítségével az ember végül őt, hat „nem akarom”-ot őriz meg az emlékezetében, amelyekre vonatkozóan – hogy életét a társadalom előnyeiből hasznot húzva élhesse – *ígétét* adta, – s valóban! az efféle emlékezet segítségével az ember végül „észre” tért! – Ah, az ész, a komolyság, az affektusokon való uralkodás, ez az egész komor dolog, amit fontolgatásnak hívnak, az ember mindezen előjogai és legszebb díszai: mily drága árat kellett fizetni értük! mennyi vér és kegyetlenség búvik meg minden „jó dolog” mélyén!...

4.

De hát hogy is jött a világra az a másik „komor dolog”, a büntudat, ez az egész, amit „rossz lelkiismeretnek” neveznek? – S ezzel vissza is térünk morál-genealógusainkhoz. Még egyszer mondom – vagy tán egyáltalán nem mondtam még? –, mihasznák ők. Ótvarasznyi hosszú tapasztalat, mely saját és csak „modern”; híjával a múlt ismeretének és a megismerésére irányuló akaratnak, még inkább a historikus ösztönnek, a „második látásnak”, melyre éppen itt van szükség – s mégis a morál történetével foglalatoskodnak: nyilvánvaló, hogy ez olyan eredményekhez kell vezessen, melyek nem állnak túl közel az igazsághoz. Vajon felderengett-e a morál eddigi genealógiáiban akár csak távoli álmokképekben is valami abból, hogy például a „bűn”⁶⁰

⁵⁹ Vö. Albert Hermann Post: *Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft auf vergleichend-ethnologischer Basis*. Oldenburg, 1880–81. I: 191–198.

⁶⁰ A „Schuld” szó „bűnt” és „adósságot” egyaránt jelent. A szó szerinti fordítás a „bűn-adósság” volna, de ezt stilisztikai okokból mellőzzük, így ezt a kifejezést mindenkor a szövegösszefüggésnek megfelelően fordítjuk. A „Sünde” szót, amely „bűn” és „vétek” jelentésben használatos, a „Schuld” szótól való jó elkülöníthetőség érdekében „véteknek” fordítjuk, kivéve az „Erbsünde” (eredendő bűn) kifejezést.

ama fő morális fogalma az „adósság”⁶¹ igencsak materiális fogalmából vette eredetét? Vagy abból, hogy a büntetés mint *megtorlás* minden olyan előfeltevéstől teljesen félreeső fejlődési utat járt be, amelyet az akarat szabadságáról vagy szolgaságáról alkottak? – s olyannyira, hogy először mindig inkább az emberré válás *magas* fokára volt szükség ahhoz, hogy az „ember” nevű állat elkezdjen a „szándékos”, „gondatlan”, „véletlen”, „beszámítható” és ezek ellentétei közötti ama sokkal primitívebb megkülönböztetéseivel élni, s a büntetés kiszabásánál ezeket elkezdje számításba venni. Ama gondolat, mely mostanság oly elcsépett és látszólag oly természetes, oly elkerülhetetlen, s amelynek talán még arra is magyarázatul kellett szolgálnia, miként jött létre egyáltalán az igazságérzet a Földön, ama gondolat tehát, miszerint „a bűnöző büntetést érdemel, *mert* másképp is cselekedhetett volna”, valójában az emberi ítéletalkotás és következtetés igencsak későn elért, mi több, rafinált formája; aki eme gondolatot a kezdetekbe helyezi vissza, az durva ujjal nyúlkál bele a régebbi emberiség pszichológiájába. Végig az emberi történelem leghosszabb korszakán át egyáltalán *nem* azért szabtak ki büntetéseket, *mert* a baj okozóját felelőssé tették cselekedetéért, tehát *nem* azzal az előfeltevéssel, hogy csak a bűnöst kellene megbüntetni, hanem úgy, miként még most is a szülők a gyermekeiket büntetik, az elszenvedett kár miatt érzett haragból, mely a károkozón tombolja ki magát, – eme haragot azonban féken tartva és módosítva azzal az eszmével, miszerint minden kárnak megvan valahol a maga *ekvivalense*, és valóban meg lehet fizetni, még ha a károkozó *fájdalma* árán is. Honnan szerezte hatalmát ez az ősrégi, mélyen gyökerező, napjainkban talán már kiirthatatlan eszme, a kár és a fájdalom ekvivalenciájának eszméje? Már elárultam: a *hitelező* és az *adós* szerződéses viszonyából, mely oly régi, mint a „jogalanyok” létezése egyáltalán, s amely újra csak a vétel, eladás, csere és kereskedelmi forgalom alapformáira utal vissza.

5.

Persze ha megjelenítjük magunk előtt eme szerződéses viszonyokat, az a régebbi emberiséggel szemben, mely ezeket létrehozta vagy jóváhagyta – miként az eleve elvárható a fenti észrevételek után –, sokféle gyanút és ellenérzést ébreszt. Épp itt *tesznek ígéreteket*; épp itt van szó arról, hogy az ígéretet tevőben emlékezetet *kreatáljanak*, épp itt lelünk majd gyaníthatóan a kemény, kegyetlen és gyötrelmes dolgok tárházára. Az adós, hogy bizalmat keltsen a visszafizetésre vonatkozó ígérete iránt, hogy kezességet vállaljon ígérete komoly és szent voltáért, hogy a visszafizetést kötelességként, kötelezettségként sulykolja bele saját lelkiismeretébe, egy szerződés erejénél

⁶¹ Schulden

fogva zálogul ad – arra az esetre, ha esetleg nem fizet – a hitelezőnek valamit, amit egyébként még „birtokol”, ami fölött egyébként még hatalommal bír, például a testét vagy az asszonyát, vagy a szabadságát, vagy akár az életét (vagy, bizonyos vallásos feltételek mellett, még az üdvözültségét, lelki üdvösségét, sőt végső soron a sírbéli nyugalmat is: miként Egyiptomban, ahol az adós holtteste még a sírban sem talált nyugalomra a hitelezőtől – és kétségtelenül épp az egyiptomiaknál rejlett is valami ebben a nyugalomban). Főként pedig a hitelező mindenféle gyaláztatnak és gyötoremnek alávetette az adós testét, például annyit vághatott le belőle, amennyi aránynosnak látszott az adósság mértékével: – ebből a szempontból kiindulva már korán és mindenütt léteztek pontos, részben iszonyúan aprólékos és a legapróbb részletekbe menő becslések, *jogszerűen* fennálló becslések az egyes végtagokra és testrészekre vonatkozóan. Már haladásnak tekintem, a szabadabb, nagyvonalúbban kalkuláló, *rómaibb* jogfelfogás bizonyítékának, amikor Róma Tizenkét táblás törvényei ekképp rendelkeztek: közömbös az, mily sokat vagy mily keveset vágnak le a hitelezők egy efféle esetben: „si plus minusve securunt, ne fraude esto.”⁶² Tegyük világossá a magunk számára ennek az egész kiegyenlítési formának a logikáját: – eléggé különös. Az ekvivalencia oly módon adott, hogy a direkt kárpótlást nyújtó előny helyett (tehát a pénzben, földben, bármiféle tulajdonban történő kiegyenlítés helyett) a hitelezőnek egyfajta *jóleső* érzést biztosítanak visszafizetés és kiegyenlítés gyanánt, ama jóleső érzést, hogy minden aggály nélkül kiélheti hatalmát egy hatalmától megfosztott emberen, a „de faire le mal pour le plaisir de le faire”⁶³ kéjes gyönyörűségét, az erőszakétel élvezetét: mely élvezet annál nagyobb becscben áll, minél mélyebb és alacsonyabb pozíciót foglal el a hitelező a társadalom rendjében, s eme élvezet könnyen ízletes falatnak tűnhet a szemében, mi több kóstolónak abból, ami egy magasabb társadalmi rangnak kijár. Az adóson végrehajtott „büntetés” révén a hitelező az *úri-jog* részese lesz: végre-valahára ő is eljut ama felemelő érzésig, hogy mint valami „alatta állót” vethet meg és gyötörhet egy lényt – vagy legalábbis megvetettnek és meggyötörtnek *láthatja*, abban az esetben, ha a tulajdonképpeni büntető hatalom, a büntetésvégrehajtás már a „felsőbbség” kezébe ment át. A kiegyenlítés tehát a kegyetlenséghez való jogalapban és jogban áll. –

6.

Ebben a szférában, a kötelmi jogokban tehát, leljük meg a „bűn”, „lelkiismeret”, „kötelesség”, „a kötelesség szentsége” morális fogalmi világának

⁶² Ha többet vagy kevesebbet vágnak, ne csalásból történjék.

⁶³ rosszat cselekedni a rosszat cselekvés örömeért

bölcsőjét és családi tűzhelyét, – a kezdeteit, miként minden nagy dolog kezdetét a Földön, a gyökerekig és hosszú ideig vér áztatta. S nem fűzhetnénk hozzá, hogy eme világ alapjában véve bizonyos vér- és kínzás-szagtól egészen sohasem szabadult többé? (még az öreg Kantnál sem: a kategorikus imperatívusz kegyetlenség-szagot áraszt...) Ugyszintén ebben a szférában horgolták bele először a „bűn és szenvedés” ama rémisztő és talán már kibogozhatatlanná lett eszme-gombolyagját is. Még egyszer kérдем: mennyiben egyenlíthető ki „adósság” szenvedéssel? – Amennyiben a szenvedés *okozása* jóleső érzést keltett – a legmagasabb fokon! –, amennyiben a kárt-szenvedett a veszteségért – hozzászámítva a veszteségből fakadó kedvetlenséget – rendkívüli kárpótló-élvezetet kapott cserébe: a szenvedés *okozását* – egy igazi *ünnepet*, valamilyen, mint mondtuk, annál nagyobb becsben állt, minél inkább ellentmondott a hitelező rangjának és társadalmi státuszának. Mindezt csak amolyan vélekedésként mondjuk: mert efféle földalatti dolgoknak nehéz a mélyére látni, eltekintve attól, hogy kínos is; s aki itt otrombán közbeveti a „bosszú” fogalmát, az inkább még elfátyolozza és elhomályosítja maga előtt a dologba való bepillantást, mintsem könnyebbé tenné (– hisz maga a bosszú ugyanahhoz a problémához vezet vissza: „hogyan lehet elégtétel szenvedés-okozás?”). Nekem olybá tűnik, a szelíd háziállatok (akarom mondani, a modern emberek; akarom mondani, mi magunk) finom tapintatának, még inkább tartuffériájának egyenesen visszataszító az, mikor minden képzelőerejükkel maguk elé kell idézniük, mily mértékben a *kegyetlenség* képezi a régebbi emberiség nagy ünnepi örömét, sőt alkotórészként szinte minden örömükbe belevegyül; másrészt viszont mily naivan, mily ártatlan módon jelentkezik a kegyetlenségre való szükségletük, mennyire alapvetően épp az „érdektelen gonoszságot” (vagy, Spinoza kifejezésével élve, a *sympathia malevolens*-t) minősítik *normális* emberi tulajdonságnak –: tehát olyasvalaminek, amelyre a lelkiismeret bátran *Igent mond*! Egy mélyebbre tekintő szem talán még napjainkban is elég sokat megláthatna az ember eme legrégebbi és legelemibb ünnepi öröméből; a „Jón és Gonoszon túl”-ban: 229. aforizma (korábban már a „Hajnalpír”-ban is: 18., 77., 113. aforizmák) óvatos újjal rámutattam a kegyetlenség egyre fokozódó átszellemülésére és „isteniesülésére”, amely a magasabb kultúra egész történetén végigvonul (sőt a szót jelentőségteljes értelmében véve, konstituálja eme kultúrát). Mindenesetre még nem is olyan régen el sem tudták képzelni az igazán nagystílusú fejedelmi esküvőket és népünnepeket kivégzések, kínzások vagy esetleg autodafé nélkül, éppúgy előkelő háztartást sem olyan lények nélkül, akiken gátlástalanul kiélhették gonoszságukat és kegyetlen csipkelődő hajlamaikat (– idézzük csak emlékezetünkbe például Don Quijótét a hercegnő udvarában: az egész Don Quijótét manapság keserű szájjal, már-már gyötrellemmel olvassuk, s ezzel igencsak idegennek, igencsak zavarosnak tűnnénk fel szerzője és annak kortársai előtt – mert ők a legvidámabb könyvként olvasták, a lehető legjobb lelkiismerettel, s csaknem halál-

ra nevelték magukat rajta). A szenvedést látni jólesik, szenvedést okozni még inkább – kemény tétel ez, de sarkalatos tétel, régi, erős és emberi, nagyon is emberi, melyhez egyébként talán még a majmok is aláírásukat adnák: mert úgy mesélik, a bizarr kegyetlenségek kigondolásában már nagyon is az ember előhírnökei és mintegy „előjátékosai”. Nincs ünnep kegyetlenség nélkül: így tanítja ezt az ember legrégebbi, leghosszabb történelme – s a büntetésben is annyi az *ünnepélyesség!* –

7.

– Mellesleg szólva, eme gondolatokkal korántsem szándékozom pesszimistáink életuntságának hamis hangon nyikorgó malmait friss vízhez segíteni; ellenkezőleg, arra kellene világos bizonyossággal szolgálni, hogy hajdan, mikor az emberiség még nem tekintette szégyenletesnek a kegyetlenségét, az élet derűsebben zajlott a Földön, mint most, mikor pesszimistákat is hordoz a hátán. Mindig annak mértékében ereszkedtek komor fellegek az ember feje fölé és borították el az eget, amilyen mértékben nőtt az ember szégyenérzete *az ember előtt*. A fáradt pesszimista pillantás, a bizalmatlanság az élet rejtélyével szemben, az életundor jeges Nem-je – ezek nem az emberfaj leggonoszabb korszakának ismérvei: inkább úgy fest, ezek először akkor lépnek ki a napvilágra – mocsári növényekként, hisz ők maguk is azok –, mikor már létezik az a mocsár, amelyben honosak, – értvén ezalatt a beteges elpuhulást és morállal való átitatódást, amelyek következtében az „ember”-állat végül valamennyi ösztönét szégyellni tanulja. Az „angyallá”-válás felé vezető úton (hogy keményebb szót itt ne használjak) az ember kitenyésztette magában azt az elrontott gyomrot és lepedékes nyelvet, amelynek következtében nemcsak az állat örömeitől és ártatlanságától undorodott meg, hanem maga az élet is elvesztette számára savát-borsát: – úgyhogy olykor ott áll önmaga előtt, befogott orral, és III. Ince pápával együtt rosszállóan összeállítja saját undokságainak katalógusát („tisztátalan fogantatás, undorkeltő táplálás az anyaméhben, az anyag hitványsága, melyből az ember kifejlődik, orrfacsaró bűz, nyál-, vizelet- és ürülék-kiválasztás”). Most, mikor a szenvedésnek mindig elsőszámú érvként kell felvonulnia azon érvek közt, melyek a létezés *ellen* szólnak, úgyszólván annak legkomiszabb kérdőjeleként, jól tesszük, ha emlékezetünkbe idézzük azokat az időket, mikor fordítva ítélték, mivelhogy nem lehettek meg szenvedés-okozás nélkül, s abban elsőrendű varázslatot, az életre való csábítás voltaképpeni csalétkét látták. Akkoriban talán – legyen mondván ez vigasztalásul a puhányoknak – a fájdalom még nem volt annyira fájdalmas, mint manapság; legalábbis ez lehetne a következtetése egy olyan orvosnak, aki négereket (ezeket a történelem előtti ember reprezentánsainak tekintve) kezelt olyan súlyos belső gyulladással járó esetekben, melyek az európai – még a legjobb szervezettel rendelke-

zót is – már-már kétségbeesésbe kergetnék: – *nem* úgy a négereket. (Az ember fájdalomtűrő képességének görbéje mintha valóban süllyedne – rendkívüli mértékben és szinte azonnal –, mihelyt csak magunk mögött hagyjuk a kulturális elit felső tízezer vagy tízmillió képviselőjét; s a magam részéről nincsenek kétségeim afelől, hogy egyetlen hisztérikus kultúr-asszonyka Egyetlen fájdalom közepette eltöltött éjszakájához képest egyszerűen tekintetbe sem jön mindazon állatok összes szenvedése, amelyeket mostanáig, tudományos válaszok kicsikarása céljából, szikével fogtak vallatóra.) Talán még megengedhető elfogadnunk azt a lehetőséget is, hogy a kegyetlenségben lelt ama örömmel sem kellett tulajdonképp kivesznie: csak bizonyos szublimálásra és szubtilizálásra szorul, annak arányában, ahogyan manapság a fájdalom jobban fáj, nevezetesen a képzeletbeli és a lelki szférába áttűtetve kellene fellépnie, s csupa olyan feddhetetlen név díszköntösében, hogy még a legfinomabb hipokrita lelkiismeretben sem ébredne gyanú mibenlétét illetően (ilyen név a „tragikus részvét”; egy másik pedig: „les nostalgies de la croix”).⁶⁴ Ami voltaképp felháborító a szenvedésben, az nem a szenvedés maga, hanem a szenvedés értelmetlensége: csakhogy egy efféle *értelmetlen* szenvedés egyáltalán nem létezett sem a keresztény számára, aki a szenvedésbe az üdvösség egész titkos masinériáját interpretálta bele, sem pedig a régebbi idők naiv embere számára, aki értette a módját, miként értelmezzen minden szenvedést a néző vagy a szenvedést-okozó vonatkozásában. Hogy a rejtett, fel nem fedett, tanúk nélküli szenvedést kisöpörhessék a világból és tisztességgel tagadhassák, akkoriban szinte rákényszerültek, hogy isteneket találjanak ki, valamint köztes lényeket minden magasságban és mélységben, röviden olyasvalamit, ami ott barangol rejtett régiókban is, sötétben is lát, s nem egykönnyen mulaszt el egy érdekes és fájdalmas színjátékot. Efféle kitalációk segítségével ugyanis az élet akkoriban mestere volt ama bűvészmutatványnak, s mindig is mestere volt, hogyan igazolja önmagát, hogyan igazolja önnön „rosszaságát”; manapság talán más segítő-kitalációkra is szükség volna ehhez (például élet mint rejtély, élet mint a megismerés problémája). „Minden rossz igazolást nyer, amelynek látványa valamely isten épülésére szolgál”: így hangzott az érzés őskori logikája – s valóban csak az őskori? Az isteneket *kegyetlen* színjátékok barátaiként elgondolni – ó, hogy eme ősrégi elképzelés mily messzire átnyúlik még európai emberiesedésünkbe is! Forduljunk csak például tanácsért Kálvinhoz és Lutherhez ebben a kérdésben! Az mindenesetre bizonyos, hogy még a *görögök* sem tudtak isteneik boldogságához ízletesebb körítéssel szolgálni, mint a kegyetlenség örömeivel. Mit gondoltok, Homérosz műveiben milyen szemmel tekintettek le az istenek az emberi sorsra? Alapjában véve mi volt a végső értelme a trójai háborúnak és hasonló tragikus szörnyűsé-

⁶⁴ a kereszt nosztalgiái